

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Evropské kulturní a duchovní dějiny

Bc. Sára Wienerová

Židovská komunita v Praze 1945-1948

Diplomová práce

Vedoucí práce: **Prof. Jiří Pešek, CSc.**

Praha 2017

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Bc. Sára Wienerová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala profesoru Jiřímu Peškovi za rady a ochotu.

Obsah

Obsah	5
Abstrakt.....	7
Abstract.....	8
1. Úvod.....	9
2. Historie židovské komunity v Čechách	15
2.1. Židovská komunita v Praze	21
2.1.1. Židovské instituce v Praze	23
2.1.2. Pražská židovská náboženská obec.....	24
2.1.3. Židovské muzeum v Praze	28
2.2. Vývoj v Československu po druhé světové válce	31
2.3. Židovská komunita po druhé světové válce	38
2.4. Židovská komunita v Čechách v letech 1945-1948	41
3. Restituce židovského majetku	44
3.1. Vyvlastňování majetku Židů v českých zemích.....	45
3.2. Restituce v Československu po druhé světové válce	51
3.2.1. Problémy prováděných restitucí	59

Závěr	66
Literatura.....	73
Prameny	77

Abstrakt

Hlavním tématem diplomové práce je židovská komunita žijící v Praze v letech 1945-1948. Specificky je kladen důraz na průběh a legislativní úpravy poválečných restitucí, ale také na průběh a legislativní úpravy s tím souvisejícího samotného zabírání židovského majetku před začátkem druhé světové války a během ní. V rámci poválečné restituční praxe je zkoumána specifická a významná role jednotlivých židovských institucí na podobu a průběh těchto restitucí. Jde především o pražské židovské muzeum a pražskou židovskou náboženskou obec s klíčovými židovskými osobnostmi jakožto svými reprezentanty. Obsáhle jsou tematizovány obtíže spojené s restituční praxí a jsou následně zasazovány do dobového kontextu. V práci je kladen důraz na specifickou podobu českého antisemitismu, který vyplývá ze spojování židovské menšiny s menšinou německou. Zmíněné obtíže v restituční praxi jsou pak vnímány v kontextu přežívajícího antisemitismu. Hlavními zdroji diplomové práce jsou archivní výtisky časopisu Rady židovských náboženských obcí. Věstník, jakož i další archivní materiály, které jsou zařazeny do dobového kontextu na základě rozsáhlé odborné literatury k tématu.

Klíčová slova: Židé, restituce, náboženské organizace, druhá světová válka, poválečné Československo, antisemitismus

Abstract

The diploma thesis concerns with the Jewish community in Prague during the years 1945 and 1948. Specifically, the emphasis is being put not only on the progress of post-war restitutions and their legislative adjustments but also on the progress and legislative adjustments of dispossession of individual Jewish property before and during the Second World War. The post-war praxis of restitutions examines specific and significant impact of Jewish institutions on the form and progress of the restitution. Main institutions are Jewish Museum in Prague and the Jewish Community of Prague with the most important Jewish personalities as their representatives. Difficulties related to the practice of restitution are analysed in detail and put into the context of the era subsequently. The thesis emphasizes the form of Czech antisemitism which had arisen from associating Jewish minority with the German one. The praxis of restitution then examines the above mentioned difficulties in the context of still existing antisemitism. The main sources for elaboration of the thesis are archive copies of the Journal of the Council of Jewish Religious Communities (*časopis Rady židovských obcí* in Czech) – *Věstník*, and other archive materials which are classified into the context of the era based on wide specialized literature concerning this topic.

Key words: Jews, Restitution, Religious organizations, Second World War, post-war Czechoslovakia, anti-Semitism

1. Úvod

Tématem této diplomové práce je židovská komunita v žijící v Čechách, především ale v Praze, v letech 1945 až 1948, se zaměřením na restituční vyrovnávání a na vztah společnosti k židovskému obyvatelstvu. Práce si klade za úkol pochopit specifické postavení Židů v Čechách po druhé světové válce. Zdokumentovat poválečné restituce majetku a nejen na jejich základě objasnit celkové postavení okolní společnosti k židovské komunitě po válce.

Jedním z cílů práce je pochopení specifik postavení Židů v Čechách, především na základě dávání rovnítka mezi *Žid* a *Němec*. Pochopit tak postavení Židů, kteří se navrátili po válce do Československa s předpokladem, že chování většinové společnosti k německým Židům bylo odlišné než chování k českým Židům. Na základě odborné literatury k tématu a pramenů analyzovat vyvlastňování majetku během války a na jeho základě analyzovat poválečné restituce s předpokladem, že průběh restitucí bude minimálně problematický. Dále analyzovat povahu vztahu českých obyvatel k přeživším Židům po válce. V souvislosti s restitucemi analyzovat funkci Rady židovských náboženských obcí a Židovského muzea v Praze s předpokladem, že obě instituce budou, na rozdíl od jednotlivců, pro české úřady rovnocennými partnery k jednání o těchto restitucích.

Vymezení tématu této diplomové práce se dotýká dějin správy, politických dějin a v neposlední řadě dějin právních a společenských. Jednotlivé složky v daném období a místě jsou sledovány jako soustava vztahů mezi prvky, které se vzájemně ovlivňovaly a tvořily uzavřený a stabilní celek/systém. Použitá metoda strukturní analýzy tak pomůže určit místo studovaných systémů a vztahů v celkovém kontextu společenského vývoje.¹ V závěru práce bude provedena interpretace faktů z odborné literatury

¹ HROCH, Miroslav. *Úvod do studia dějepisu*. 1. vyd. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1985. s. 214.

a pramenných zdrojů a na jejím základě bude objasněna specifická situace židovské komunity žijící v Praze ve sledovaném období.²

První část práce se věnuje historii Židů, kteří žili na českém území, zkoumá vývoj jejich právního i sociálního postavení až do současnosti. Zároveň upozorňuje na specifickou situaci v Čechách a konkrétně v Praze do roku 1948 a především na její proměnu vzhledem k období první republiky. Dále je v práci stručně nastíněn vývoj vztahu většinové společnosti k židovské komunitě od druhé světové války do současnosti a podrobně pak rozebrána situace v letech 1945 až 1948.

Druhý oddíl práce je zaměřen na restituce židovského majetku po druhé světové válce. Je zde nejprve nastíněna praxe vyvlastňování a tzv. arizace židovského majetku od období tzv. druhé republiky a během druhé světové války. Dále je podrobně rozebrána restituční praxe v letech 1945-1948 a následně krátce popsána praxe po roce 1948.

Historie židovské komunity žijící v českých zemích byla zpracovávána z velké části do roku 1945. Nejkomplexnějším zdrojem encyklopedických informací k tomuto období je především publikace Tomáše Pěkného *Historie Židů v Čechách a na Moravě*.³ Obecně lze říci, že většina badatelské pozornosti se zaměřuje na dění předválečné, které vyústilo k tragickým událostem druhé světové války, ale i samotné válečné události. Přesto však existují publikace tuto problematiku zkoumající. Jedním z takových badatelských počínů je studie Aleny Heitlingerové zaměřující se na formování židovské identity českých a slovenských Židů, zkoumaná v publikaci *Ve stínu holocaustu a komunismu*. Tato studie vychází z dat získaných v rámci autobiografických interview, diskuzí a dotazníkového šetření, které byly realizovány po celém světě.⁴ Další publikace, která se věnuje sledovanému období, je projekt Blanky Soukupové, který zkoumá modely poválečných židovských osudů, samotný výzkum se opět opírá o orálně-historická interview, která autorka pořídila sama nebo ve spolupráci se studenty jejího

² HAVRÁNEK, Jan, Milan MYŠKA a Jiří PACLÍK. *Úvod do studia dějepisu*. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967. s. 135.

³ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 2001. ISBN 80-85924-33-1.

⁴ HEITLINGEROVÁ, Alena. *Ve stínu holocaustu a komunismu: Čeští a slovenští židé po roce 1945*. Praha: G plus G, 2007. ISBN 978-80-86103-97-6.

antropologického semináře na Univerzitě Karlově v Praze v letech 2002-2008.⁵ Dalším zdrojem může být práce Anity Frankové rozebírající Historii Židů v Čechách a na Moravě s podtitulem *Od emancipace do současnosti*.⁶ Zkoumanou problematikou se zabývá také v řadě publikací Helena Krejčová.⁷

Problematika vztahující se k židovské společnosti po válce je také často zkoumána z hlediska psychologických dopadů, které válečné události na tuto komunitu měly, často na základě orálně-historických metod.

Restitucemi a restituční praxí obecně se zabývá Jan Kuklík ve své publikační činnosti, za nejdůležitější lze považovat rozsáhlou práci *Jak odškodnit holocaust*.⁸ Kniha je zdrojem poznatků nejen o probíhající arizaci a následné restituci u nás, ale i v celé Evropě a nabízí tak unikátní srovnání těchto jevů na základě historických a tradičních odlišností jednotlivých zemí. Další prací kolektivu autorů s účastí Jana Kuklíka je práce *Arizace a arizátoři*⁹ analyzující podobu arizačního procesu. Problematika restituce úzce souvisí s dekretální legislativou československé vlády, s jejíž konkrétní podobou lze pracovat v publikaci Karla Kaplana a Karla Jecha - *Dekrety prezidenta republiky 1940-1945*.¹⁰ S dobově zasazenou analýzou dekretů opět přichází několik publikací Jana Kuklíka.¹¹

Významným zdrojem informací ke sledovaném období jsou také dvě vysokoškolské práce, a to magisterská práce Moniky Hankové *Kapitoly z poválečných dějin židovské*

⁵ SOUKUPOVÁ, Blanka, Peter SALNER a Miroslava LUDVÍKOVÁ. *Židovská menšina v Československu po druhé světové válce.: Od osvobození k nové totalitě*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2008. ISBN 978-80-86889-90-0.

⁶ FRANKOVÁ, Anita. *Historie Židů v Čechách a na Moravě: průvodce expozicí : od emancipace do současnosti*. Praha: Židovské muzeum, 2005. ISBN 80-85608-96-0.

⁷ KREJČOVÁ, Helena. *Židovská očekávání a zklamání po roce 1945. Češi a Němci : Ztracené dějiny?*. Praha: Nadace Bernarda Bolzana, 1995.

⁸ KUKLÍK, Jan a kolektiv. *Jak odškodnit holocaust*. Praha: Karolinum, 2015. ISBN 978-80-246-2798-4.

⁹ JANČÍK, Drahomír; KUBŮ, Eduard. *"Arizace" a arizátoři*. Praha: Karolinum, 2005, ISBN 80-246-1000-0

¹⁰ JECH, Karel. a Karel KAPLAN. *Dekrety prezidenta Republiky 1940-1945: dokumenty*. Brno: Doplněk, 1995. ISBN 80-85270-41-2.

¹¹ KUKLÍK, Jan a kolektiv. *Jak odškodnit holocaust*. Praha: Karolinum, 2015. ISBN 978-80-246-2798-4. - Odsun a jeho právní aspekty. KUKLÍK, Jan a Václav PAVLÍČEK. *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*. Gallery, 2002, s. 220-257. ISBN 80-86010-55-4.

komunity v Čechách a na Moravě¹² a dále disertační práce Petra Sedláka *Postoj a přístup k Židům v českých zemích po druhé světové válce*.¹³

Jako zdroj informací o specifické společenské situaci v daném období 1945-1948 je možné použít práci Christiane Brenner *Mezi Východem a Západem*.¹⁴

Dále je třeba zmínit publikaci, která je významným počinem pro pochopení specifické situace českého antisemitismu a která stojí za vývojem situace po válce. Jedná se o knihu Michala Frankla *"Emancipace od židů": Český antisemitismus na konci 19. století*.¹⁵ Práce je zásadní k pochopení nenávistného přístupu k Židům, kvůli vkládání rovnítka mezi pojmy *Žid* a *Němec*, což v poválečných letech částečně vyústilo k bagatelizaci utrpení, kterým si Židé z rukou Němců prošli, a zároveň částečně k přístupu k některým německy hovořícím Židům jakožto k Němcům. V neposlední řadě je třeba zmínit práci Kateřiny Čapkové *Češi, Němci, Židé?*,¹⁶ která se věnuje identitě Židů v meziválečném období a je důležitá i pro poválečný vývoj.

Archivní prameny k této práci lze najít v řadě fondů. První část se nachází v Národním archivu ve fondu Zemského úřadu, úřadu předsednictva vlády a ministerstva vnitra. Ve fondu 753 Zemský úřad se nachází seznamy majetku zrušených náboženských obcí do roku 1947.

Ve fondu 315/1 Úřad předsednictva vlády je materiál rozsáhlejší. Jedná se o řešení otázky státního občanství židovských osob v letech 1945 až 1947, informace o bývalém německém majetkovém úřadu a o zcizeném českém a židovském majetku v letech 1945 až 1947, dále záležitosti Rady židovských náboženských obcí v ČSR v letech 1945 až 1949. Ve fondu lze nalézt materiály týkající se otázky československé státní příslušnosti

¹² HANKOVÁ, Monika. *Kapitoly z poválečných dějin židovské komunity v Čechách a na Moravě (1945-1956)*. Praha, 2006. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. Vedoucí práce Prof. PhDr. Jiří Štaif, CSc.

¹³ SEDLÁK, Petr. *Poté. Postoj a přístup k Židům v českých zemích po druhé světové válce (1945-1947/1953)* [online]. Brno, 2009 [cit. 2016-11-13]. Disertační práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Jiří Malíř Dostupné z: <http://is.muni.cz/th/23286/ff_d/>.

¹⁴ BRENNER, Christiane. *Mezi Východem a Západem: české politické diskurzy 1945-1948*. Přeložil Blanka PSCHIEDTOVÁ. Praha: Argo, 2015. Historické myšlení.

¹⁵ FRANKL, Michal. *"Emancipace od židů": český antisemitismus na konci 19. století*. Praha: Paseka, 2007.

¹⁶ ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé?: národní identita Židů v Čechách : 1918-1938*. Praha: Paseka, 2005.

a národnostní záležitostí Lužických Srbů, Němců, Židů a Maďarů v letech 1945 až 1950. Dále fond obsahuje materiály týkající se opce příslušníků Zakarpatské Ukrajiny židovského vyznání, maďarského a německého jazyka pro občanství ČSR v letech 1945 až 1947. Dále informace týkající se Ústředního svazu židovských náboženských obcí v letech 1945 až 1949 a zřízení a statutu Rady židovských náboženských obcí v letech 1946 až 1951. Dále jsou zde uloženy dokumenty týkající se právního postavení Židů v Československu, především pak intervence za Židy z Podkarpatské Rusi, protest britské vlády proti přepravě židovských uprchlíků z Polska přes Československo nebo memorandum Worlds Jewish Congress.

Ve fondu 1075/3 Ministerstvo vnitra jsou informace o revizi v radě židovských náboženských obcí či spisy týkající se majetku církví a náboženských společenství.

V archivu Bezpečnostních složek se nachází fond 425, zabývající se židovskými organizacemi. Jedná se o dokumenty vztahující se k československým i zahraničním židovským organizacím, jde tak např. o dokumenty vztahující se k činnosti Rady židovských náboženských obcí. Ve fondu se nachází také korespondence jejího předsedy Arnošta Frischera.

Některé prameny jsou dále uloženy v Archivu Židovského muzea v Praze, kde se nachází klíčové archivní soubory vztahující se k Židovskému muzeu v Praze od roku 1906 do 2005, Židovské náboženské obci Praha za okupace, tj. do roku 1947 a po roce 1945, Radě židovských náboženských obcí od roku 1946 do 1990, Kruhu židovských účastníků odboje vztahující se k letům 1933 až 1949 a dále k dokumentům perzekuce od roku 1928 do 2001.

Zásadním archivním materiálem pro tuto práci jsou výtisky Věstníku židovské obce náboženské v Praze vydané v letech 1945 až 1948 nacházející se v Knihovně židovského Muzea v Praze. Vydávání Věstníku ŽNO bylo obnoveno na začátku září 1945. Pravidelně vycházející časopis se stal platformou pro informování o restitucích, o podobě rehabilitací a v neposlední řadě platformou pro boj proti antisemitismu a dalším poválečným problémům vztahujícím se k židovskému obyvatelstvu. Na pokračování v něm také vycházely seznamy osob, které si nevyzvedly svůj majetek

v rámci restituce nebo například znění právních norem a úprav jakkoliv se vztahujících k židovskému obyvatelstvu.

2. Historie židovské komunity v Čechách

Židé žili v českých zemích dlouhá staletí. Tato práce ovšem reflektuje pouze tu část dlouhé historie židovského obyvatelstva na našem území, která bezprostředně ovlivnila jejich postavení pro období, které je v práci zkoumáno.

Osmnácté století přineslo pro židovskou komunitu žijící na našem území řadu změn. Císař Josef II. vydal v roce 1781 tzv. židovské patenty, kterými zrušil Židům povinnost nosit viditelné označení, zároveň jim bylo povoleno přihlášení se na všechny typy škol a univerzit. Dvorský patent z roku 1787 určoval, že si každá židovská rodina musí zvolit rodinné jméno a jednotlivci osobní jméno německé. Revoluční rok 1848 pak Židům přinesl mnohé svobody, zrušením familiantského zákona, ghett a toleranční daně se Židé mohli nejen svobodně ženit a vdávat, svobodně se pohybovat, usídlit se dle vlastních preferencí, ale získali i přístup do veřejných úřadů. Od roku 1867 se Židé na našem území konečně těšili plné politické a občanské rovnoprávnosti, čímž se plně a bez výjimek emancipovali.¹⁷ V tuto chvíli se čeští Židé navenek nijak nelišili od českých obyvatel, Židé se na našem území se zcela integrovali a asimilovali.¹⁸

Sehráli také důležitou roli na české politické scéně, kdy židovské hlasy měly ve volbách založených na majetkovém volebním cenzu podstatný vliv, který byl okolní společností vnímán ne vždy pozitivně.

Jedním z klíčových problémů soužití většinové společnosti a židovské menšiny byly nepochybně německojazyčné židovské školy v Čechách. Existovala zde absurdní představa některých zástupců české společnosti, kteří v existenci těchto škol viděli nástroj k poněmčování českých oblastí, současně byly tyto školy vnímány jako demonstrace neúcty k českému národu. Fakt, že existence německých židovských škol vyplývala z nařízení Josefa II., která Židům prikazovala zřizování škol právě s výukou

¹⁷ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 2001. s.11-128.

¹⁸ ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé?: národní identita Židů v Čechách : 1918-1938*. Praha: Paseka, 2005. s. 36-68.

v německém jazyce, nebyl společností chápán a celá situace byla vnímána jako židovská touha po tom vychovat své děti v rámci německých tradic.

Vnímání Židů většinovou společností mohlo vyústit i v tzv. protižidovské nepokoje. Protiněmecké protesty totiž gradovaly v protižidovské. Byly to protižidovské protesty v roce 1918, 1920 nebo s univerzitou spjaté protesty v roce 1922 ale mimo jiné i další.¹⁹ Nejvýznamnějšími nepokoji byly prosincové bouře roku 1897, které ovšem byly primárně eskalací konfliktního prostředí mezi Čechy a Němci. V rámci nařízení, které vydal Kazimír Badeni 5. dubna 1897, byl zrovnoprávněn český a německý jazyk ve vnitřní agendě úřadů. Reakce německých politiků na tato nařízení nebyla pozitivní, vnímali je totiž jako ohrožení ze strany české vlády. Opozice proti těmto nařízením gradovala nejen do obstrukcí, ale i do občanské stávkové nebo do vzniku protičeských táborů.²⁰ Vygradováním vypjaté situace byla i reakce českých studentů, ale i dalších reprezentantů jazykově české společnosti na provokativní sešlost studentů německojazyčných. Situace vygradovala do demonstrací, které se obrátily jak proti německým objektům, tak proti židovským. V některých případech šlo o ty samé objekty – „německý“ a „židovský“ se mohlo jevit jako synonymum. Nepokoje se podařilo uklidnit až na základě vyhlášení stanného práva. Jedním z významných momentů českého antisemitismu, stejně jako antisemitismu po celé Evropě, je obvinění z rituální vraždy, v našem českém případě jde o obvinění Žida Leopolda Hilsnera na Velikonoce roku 1899. Historie podobných obvinění nebo nařčení sahá až do středověku a často se pojí s následným vypuknutím pogromu na danou židovskou komunitu. Aféra Hilsnerova neměla podobné fatální důsledky, za významnou ji lze ale považovat především kvůli zapojení T. G. Masaryka. Masaryk považoval obvinění z rituální vraždy za symbol nízké úrovně a šovinismu české žurnalistiky a politiky a byl ochoten v celé věci veřejně vystupovat a upozorňovat na její nesmyslnost. Tímto chováním si ovšem proti sobě postavil část společnosti, která si jeho jednání vysvětlovala i údajným

¹⁹ ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Němci, Židé?: národní identita Židů v Čechách : 1918-1938*. Praha: Paseka, 2005. s 69-80.

²⁰ KŘEN, Jan. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780-1918*. Praha: Karolinum, 2013. s.218.

židovským úplatkem. Masaryk přes všechny útoky na svou osobu protestoval i proti způsobu vedení procesu a podařilo se mu dosáhnout jeho nového projednávání.²¹

Další důležitý mezník pro vývoj židovské komunity se realizoval na základě zákona o židovských obcích přijatého v roce 1890. Byly stanoveny správní oblasti jednotlivých obcí, některé menší obce tak byly zrušeny nebo minimálně sloučeny.

Ve východní části Polska, ovládané Ruskem, propukly na konci 19. století gigantické pogromy. Tyto tragické události byly následovány masivní migrační vlnou, která se uskutečnila v letech 1882 až 1914 a pojmla skoro 3 miliony Židů, kteří směřovali na západ. Společně s touto vlnou se dali do pohybu další Židé z východních oblastí Rakouska-Uherska, kteří žili v Haliči, na Bukovině a v Sedmihradsku. První vlna těchto uprchlíků přišla na naše území již v roce 1890.

Pomyslným spouštěčem hlavní migrační vlny v Evropě ovšem byla první světová válka. Obyvatelé již zmiňované Haliče nebo Bukoviny tak nebyli náhle ohrožováni „pouze“ pogromy, ale i ruskou a rakouskou armádou. Tito váleční uprchlíci tak přes Uhry přicházeli do Vídně a následně přes Přemyšl a Krakov na naše území a dále do Rakouska. Byli umisťováni v perlustačních stanicích a následně v uprchlických osadách nebo obcích. Na Moravě byly velké uprchlické tábory v Mikulově, Pohořelicích a Kojetíně, kde v celkovém součtu zůstalo nejvíce uprchlíků. Ti, kteří se nevešli do táborů na Moravě, začali být přesunováni do oblastí Čech. Všichni tito lidé byli následně nuceni k repatriaci, po roce 1918 k tomuto účelu vláda určila právní postup vyhláškou, často se ale po utichnutí bojů sami vraceli dobrovolně do svých domovů. Tato uprchlická vlna byla jednou z největších, která Evropu a české území zasáhla - celkový počet uprchlíků na našem území v roce 1915 byl až 125 000 uprchlíků.²²

V roce 1919 byla k Československu připojena Podkarpatská Rus s početnou židovskou menšinou. Většina zde žijících Židů pocházela původně z Haliče a do Podkarpatské Rusi přišli s koncem 18. století a během začátku století dvacátého ve spojitosti s první světovou válkou. První poválečné statistiky mluví o 15 % židovských obyvatel

²¹ FRANKL, Michal. *"Emancipace od židů": Český antisemitismus na konci 19. století*. Praha: Paseka, 2007.

²² HABARTOVÁ, Klára. Židovští uprchlíci z Haliče a Bukoviny ve východních Čechách během první světové války. In: *Židé v Čechách*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2007, s. 3-20.

Podkarpatské Rusi, toto číslo bylo ale fakticky větší – část Židů se nemusela nutně přihlásit k národnosti židovské, často volili národnost německou nebo maďarskou. Ačkoliv neznáme přesné procento ani množství osob židovského původu, kteří na tomto území žili, je jasné, že čtvrtina všech Židů žijících v poválečném Československu žila právě v Podkarpatské Rusi. Tato židovská menšina se velmi lišila od Židů žijících v centrálním Československu, byli to lidé velmi nábožensky založení, jejich ortodoxie byla na první pohled zřejmá, žili často v uzavřených společenstvích, ghettech a velmi lpěli na svých náboženských a kulturních tradicích. Haličští Židé se nikdy neasimilovali tak jako Židé čeští, jejich vztah k většinové společnosti a naopak společnosti k nim, byl zcela odlišný než vztahy české většinové společnosti a plně asimilované části s židovskými kořeny.²³

Československo se za první republiky stalo částečným útočištěm pro uprchlíky z Německa, Rakouska. Mezi lety 1933 a 1938 zde alespoň na krátkou dobu pobývalo asi 20 000 německých a dalších několik tisíc rakouských uprchlíků. Přicházeli sem nejen kvůli židovskému původu, ale také kvůli názorům, postojům a v neposlední řadě kvůli životnímu stylu neslučujícimu se s nacistickou ideologií. Československé úřady přistupovaly k těmto uprchlíkům tendenčně a vývoj jejich postojů kopíroval tehdejší vývoj ve střední Evropě. Uprchlíci byli rozřazeni do dvou kategorií, a to na politické, kteří si zaslouží ochranu, a hospodářské, kteří na ochranu nárok nemají. Mezi lety 1933 a 1935 přicházeli do Československa zpravidla političtí uprchlíci, uprchlíci židovští pak často Československo vnímali jako přestupní stanici pro své další přesuny. Pohled na židovské uprchlíky jako na politické uprchlíky se změnil po roce 1935, kdy byly v Německu vydány Norimberské zákony. České úřady začaly tyto uprchlíky považovat za hospodářské migranty, kteří mohli jen těžko získat povolení k pobytu.²⁴ Nevrlý postoj českých úřadů patřil i židovským uprchlíkům z východní Evropy, především z Polska, a to už od prvních počátků jejich migrace. Antisemitismus, který se rozšiřoval nejen v Německu, ale i ve východní Evropě vedl Československo k obavám z masové

²³ FRANKL, Michal. První republika a židovští uprchlíci před nacismem. In: *Židé v Čechách*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2007, s. 21-31.

²⁴ ČAPKOVÁ, Kateřina a Michal FRANKL. *Nejisté útočiště: Československo a uprchlíci před nacismem 1933-1938*. Praha: Paseka, 2008. s. 339.

vlny židovských migrantů z východní Evropy. Tomuto přívalu se bránilo např. zákazem příchodu rumunských židovských migrantů v roce 1937. Po anšlusu Rakouska v roce 1938 byli židovští uprchlíci vyháněni od československých hranic a byl jim tak odepřen přístup do země. V neposlední řadě je třeba zmínit, že těmto uprchlíkům nebylo na českém území umožněno pracovat a byl zaveden zákaz jejich zaměstnávání. Postavení českého státu k uprchlické krizi ovšem nebylo v rámci Evropy nijak odlišné a ve svém důsledku přispělo k prohlubování krize tehdejší společnosti.

V důsledku Mnichovské dohody, projednané a přijaté bez účasti československých diplomatů, Československá republika musela postoupit Německu pohraniční oblasti. Dne 1. října 1938 tak vznikla okleštěná Druhá republika. Vláda v čele s Janem Syrovým se v rámci možností snažila zajistit funkčnost státu. Již krátce po obsazení českých zemí Německem 15. března 1939 proběhla první vlna zatýkání, která se nevyhnula osobám židovského původu, ale i například komunistům. V rámci Druhé republiky byly poprvé použity Norimberské zákony, a to v rámci nařízení protektora o říšském majetku 21. června 1939. Tyto zákony byly přijaty dne 15. září roku 1935 na Říšském sněmu NSDAP v Norimberku,²⁵ na jejich základě byli Židé zbaveni svých základních práv. Jedná se o zákon o říšské vlajce, zákon o říšském občanství, zákon o ochraně německé krve a německé cti. K nim byla vydávána prováděcí nařízení, na základě kterých bylo definováno, kdo je a není *Žid*, *židovský míšenec*. Definice vycházející z původu rodičů a prarodičů nacistům umožnila nazývat *Židem* i osoby, které se k židovství nijak nehlásily, a případně o něm nevěděli. Nacisté určovali židovský původ dle příslušnosti prarodičů k židovské náboženské obci. Plným Židem byl každý, kdo měl minimálně tři židovské prarodiče. Zároveň byl za plného Žida považován každý, kdo byl členem židovské náboženské obce. Všichni ostatní spadali do kategorie míšenec. Míšenec prvního stupně byl ten, kdo měl dva židovské prarodiče. Míšenec druhého stupně pak ten, kdo měl jednoho židovského prarodiče.²⁶

²⁵ KRYL, Miroslav. *Rasismus, antisemitismus, holocaust*. 1. vyd. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, s. 145.

²⁶ Norimberské zákony 1935. *Holocaust.cz* [online]. [cit. 2016-11-23]. Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/dejiny/udalosti/norimberske-zakony-1935/>

V rámci Druhé republiky propukl tvrdý antisemitismus, který byl realizován samotnou Beranovou vládou. Antisemitismus se stal hlavním motivem mnoha nacistických organizací, mezi nimi např. Národní árijská kulturní jednota, Vlajka – česká fašistická organizace. První opatření vydaná proti Židům fašizující Beranovou vládou propouštěla židovské zaměstnance z veřejné správy, židovským lékařům byl zakázán výkon lékařské praxe, stejně jako výkon praxe advokátů a dalších. Od června 1939 pak byla v platnosti nařízení vztahující se k židovskému majetku, který jim začal být systematicky zabavován. Zároveň byli Židé odstraňováni z hospodářského života. Neprobíhala však ještě arizace, která se pojí s majetkovými přesuny do německých rukou.

První deportace Židů v rámci akce Nisko proběhly již v říjnu 1939. Protižidovská nařízení se stupňovala, od října roku 1941 měli Židé povinnost nosit viditelné označení žlutou Davidovou hvězdou. V témže roce proběhly první deportace do polské Lodže. V roce 1942 bylo zřízeno ghetto Terezín, z něhož bylo, pro účely nacistické správy, třeba vysídlit původní obyvatelstvo. Tábor, který měl sloužit jako sběrný a průchozí pro protektorátní židovské obyvatelstvo, vznikl poblíž věznice, kterou zde již dříve zřídilo gestapo. Rozsah utrpení, kterému byli Židé v Terezíně vystaveni, dokumentuje Terezínská pamětní kniha – terezínská kniha mrtvých. Transporty do vyhlazovacích táborů v Polsku probíhaly od roku 1942.²⁷ Dne 8. března a ve dnech 10. - 12. července 1944 se pak v „rodinném“ táboře v Osvětimi uskutečnila největší hromadná vražda československých občanů během druhé světové války. Vězni, kteří tyto čistky přežili, byli zpravidla přiřazeni do pracovních komand, většina z nich pak později zemřela během pochodů smrti.²⁸ Z Terezínského tábora bylo do roku 1945 vypraveno na 130 transportů, v nichž bylo přes 80 000 mužů, žen a dětí. Ačkoliv se část židovského obyvatelstva vystěhovala, holocaust přežilo pouze 40 000 osob z původního počtu židovských obyvatel země, obětí tak bylo více než 80 000.²⁹ Holocaust se stal svým

²⁷ KRYL, Miroslav. *Osud vězňů Terezínského ghetta v letech 1941-1944*. Brno: DOPLNĚK, 1999. s. 34-67.

²⁸ BROD, Toman, KÁRNÝ, Miroslav, KÁRNÁ, Margita, *Terezínský rodinný tábor v Osvětimi Birkenau: Sborník z mezinárodní konference*, Praha 1994, s. 192.

²⁹ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 2001, s.139 - 143

rozsahem a krutostí mimo jiné nenahraditelnou tragédií české kultury a vzdělanosti, do které Židé bezesporu patřili, se kterou se česká společnost vyrovnávala další desítky let.

2.1. Židovská komunita v Praze

Na konci 19. století bylo v Praze velké množství židovského obyvatelstva. V roce 1890, stejně jako v roce 1900 se k židovskému náboženství přihlásilo 46 % Němců. Svázanost Židů s Němci byla enormní, většina Židů žijících na našem území dávala totiž přednost asimilování do jazykově německé společnosti, která jim umožňovala lepší kariérní uplatnění. Je zde vidět, že asimilace k té či oné jazykové skupině fungovala na základě sociálního statusu – bohatí k německé, chudí k české. Německá liberální společnost byla v 80. letech 19. století pro Židy přitažlivá. Sdružovala totiž nejenom židovské liberály, ale i ty křesťanské, reprezentované v obou případech měšťanstvem. Toto spojení bylo pro Němce životně důležité, počet židovských obyvatel totiž přesahoval počet těch německých. Postupně rostl podíl židovských měšťanů ve vedení německých liberálních spolků jako byl Německý klub, Kasino, ale i v Německém divadelním spolku nebo Turnvereinu. Tito Židé se tak zcela zapojovali do života německé společnosti v Praze. Židé pocházející ze středních a nižších vrstev a žijící mimo centrum města byli od této německé společnosti odtrženi a naopak se často identifikovali s českou společností. Identifikace s českou společností měla často svůj smysl pro studenty pocházejících z menších českých měst, dále pro malé úředníky a obchodníky. V čele hnutí, které vzniklo na podporu těchto tendencí, stál Spolek českých akademiků – Židů. Vznikly i další spolky podporující česko-židovskou spolupráci, přesto však nedosáhly nikdy takového významu jako ty německé. Židé inklinující k české společnosti se často stále obraceli na německé školství a preferovali pro své děti německé školy. Mnoho těchto Židů považovalo podporu českých kandidátů ve volbách a volbu českého jazyka za nezbytné politické rozhodnutí, ovšem stále v každodenním životě inklinovali k společnosti německé. Češtinu jako svůj obcovací

jazyk nahlásilo v roce 1900 14 145 židovských obyvatel Prahy I-VIII a čtyř vnitřních předměstí, němčinu pak jako svůj obcovací jazyk nahlásilo 11 265 lidí.³⁰

Židovská komunita v Praze byla již v 19. století velmi specifickou, a to proto, že se jí vyhnuli aškenázští Židé, tak typičtí pro většinu židovských komunit ve střední Evropě. Stalo se tak zřejmě díky masovému přijímání sekularizované kultury, která s sebou nesla mimo jiné i vysoký počet křesťansko-židovských manželství. Dalším specifikem pražské židovské komunity byla nízká míra chudých Židů v jejích řadách. Ti se totiž asimilovali k jazykově české společnosti a odvrhli s asimilací i svou víru, zatímco Židé náležící k jazykově německé společnosti patřili ke středním a vyšším vrstvám. S tímto faktem souvisí i další specifikum této komunity, Praha neměla v tomto období žádné ghetto nebo židovskou čtvrť. Židovské město bylo zrušeno Josefem II. koncem 18. století a Židé pak po roce 1848 osídlili lukrativní prostor nového města a především předměstí, například Vinohrady. Prostor původního židovského ghetta zůstal chudí.³¹

Situaci, v jaké byli Židé žijící v Praze v 19. a 20. století, lze také ilustrovat na situaci židovských studentů studujících na tehdejší Karlo-Ferdinandově univerzitě. Studenti měli možnost na univerzitě uvést náboženství, ke kterému se hlásí, později měli stejnou možnost ve volbě české, německé či židovské národnosti. Zde pak záleželo pouze na studentech, čím se cítí být, nebo čím se chtějí prezentovat při zápisu do nacionále. Věc ale nebyla fakticky kontrolována. V akademickém roce 1881/1882 si 242 studentů zapsalo národnost židovskou, což bylo celých 11,2 % všech studentů. Čísla začínají být ovšem zajímavější po rozdělení univerzity na Českou a Německou univerzitu. V roce 1884 Židé představovali 2,4 % všech studentů České univerzity, Židé na Německé univerzitě oproti tomu tvořili 24,4 % všech studentů.³² Tento nepoměr pak zůstal běžnou praxí až do první světové války. Nepoměry mezi studenty univerzit se ukazovaly nejen v národnostních otázkách, ale také v těch sociálních. Většina německých studentů pocházela z úřednických, obchodních a velkostatkářských rodin,

³⁰ COHEN, Gary B. *Němci v Praze 1861-1914*. Praha: Karolinum, 2000, s. 210.

³¹ PEŠEK, Jiří. *Židovští studenti pražských univerzit 1882-1939*, in: Jana Ratajová a kol., *Pražský student. Univerzitní studenti v dějinách Prahy, Univerzita Karlova v Praze - Ústav dějin Univerzity Karlovy*, Praha 2008, s. 69-80.

³² Tamtéž, s. 69-80.

zatímco česká univerzita měla velký podíl studentů z rodin dělníků, řemeslníků a sedláků. Nepoměry ve stavech židovských studentů se ovšem během 20. let začaly smazávat, v roce 1931 pak počet židovských studentů České univerzity překonal jejich počet na Německé univerzitě. V roce 1936 se pak poměr již zcela obrátil.

I přes nesporné začlenění židovské komunity do majoritní společnosti zůstávaly staré předsudky, a to především o charakterových či fyziologických vlastnostech obyvatel židovského původu. Krátkodobé ekonomické výkyvy tak byly často provázeny stoupajícím antisemitismem. Narušení důvěry v liberální hospodářskou a politickou ideologii během hospodářské krize v roce 1873 tak může být chápáno jako počátek formování moderního antisemitismu ve střední Evropě. Faktem ale je, že antisemitismus, který se vyskytoval na našem území, nebyl zdaleka tak významný oproti ostatním evropským státům, např. Německu.³³

Ačkoliv přetrvávala určitá averze vůči Židům, stávali se mimo jiné i významnými univerzitními činiteli. Žid se od počátku 20. století mohl stát dokonce rektorem, což by bylo jinde nemyslitelné. Samuel Steinherz ovšem nebyl prvním zvoleným židovským rektorem. V roce 1907 byl na základě periodického střídání fakult navrhujeících vždy služebně nejstaršího člena profesorského sboru fakulty zvolen rektorem významný chemik židovského původu Guido Goldschmiedt. Úřad rektora ovšem nikdy nevykonával, z vykonávání své funkce se omluvil na základě zdravotních důvodů.³⁴ Fakticky tím bylo předejito případným protestům a nepokojům, které pak po prvním skutečném nástupu židovského rektora Samuela Steinherza do funkce v roce 1922 opravdu propukly.

2.1.1. Židovské instituce v Praze

Pražská židovská obec byla pro české země, stejně jako pro střední Evropu významným kulturním a vzdělávacím židovským centrem. Jak již bylo zmíněno, Praha měla ve

³³ PEŠEK, Jiří. Dirk Walter, Antisemitische Kriminalität und Gewalt. Judenfeindschaft in der Weimarer Republik., In: *Český časopis historický*. 100. 2002, s. 179-180.

³⁴ PEŠEK, Jiří, LOHMANN, Nina. Guido Goldschmiedt (1850–1915). Ein jüdischer Chemiker zwischen Wien und Prag, in: Friedrich Edelmayer – Margarete Grandner – Jiří Pešek – Oliver Rathkolb (edd.), *Über die österreichische Geschichte hinaus. Festschrift f. Gernot Heiss zum 70. Geburtstag*, Münster 2012, s. 79–110.

vztahu k židovské komunitě, která v ní žila, velmi specifické postavení oproti okolním státům. Praha nebyla jenom centrem židovské vzdělanosti, jak je možné ilustrovat na počtu židovských studentů pražské univerzity, existovala zde také řada studentských spolků, ale i jiných židovských institucí a obecně byla centrem židovské kultury v širokém okolí. Přes tato specifika byla pražská židovská obec ve srovnání se středoevropskými velkoměsty spíše malá. Jak bylo zmíněno výše, bylo tak především kvůli tomu, že se v Praze nikdy neusídlilo větší množství východoevropských Židů, kterým nevyhovovala sekularizovaná česko-německá židovská společnost.³⁵ Od konce 19. století, tedy od doby, kdy se Židé plně emancipovali, vznikla nejen v Praze řada židovských spolků, které doplňovaly role židovských náboženských obcí na poli kulturním či politickém. Činnost těchto spolků byla zpravidla přerušena protektorátními nařízeními.

Během druhé světové války zřídila okupační správa instituci, která by kontrolovala emigrující Židy a židovský majetek. Ústředna pro židovské vystěhovalce byla založena již v roce 1939 a měla být nápomocna při emigraci Židů ze země. Emigrace byla ústřednou kontrolována a byla k ní vydána řada právních nařízení. V jejím rámci vznikl také Vystěhovalecký fond pro Čechy a Moravu, který mimo vystěhovaleckého majetku spravoval také majetek zrušených nadací, fondů a spolků. Pražská židovská obec byla Ústřednou pověřována prováděním jejích nařízení. V roce 1941 byla Ústředně pro židovské vystěhovalce v Praze ustavena povinnost provádět likvidaci majetku, který po sobě zanechali vystěhovaní Židé, přičemž se nejednalo jen o movitý majetek, ale i o exekuce nebo právní spory.³⁶

2.1.2. Pražská židovská náboženská obec

Během druhé světové války zastávala Židovská náboženská obec významnou roli, a to nejen z pohledu Židů, byla také využívána německou okupační správou. Na jaře roku

³⁵ PEŠEK, Jiří. *Židovští studenti pražských univerzit 1882-1939*, in: Jana Ratajová a kol., *Pražský student. Univerzitní studenti v dějinách Prahy*, Univerzita Karlova v Praze - Ústav dějin Univerzity Karlovy, Praha 2008, s. 69-80.

³⁶ KREJČOVÁ, Helena, Jana, SVOBODOVÁ, HYNDRÁKOVÁ, Anna. *Židé v protektorátu : hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942 : dokumenty : Die Juden im Protektoraten Böhmen und Mähren*. Praha: Maxdorf, 1997. s.266.

1939 byly všechny v Praze působící židovské obce sjednoceny, aby mohly být lépe organizovány a vzájemně si nápomocny. Tato jedna náboženská obec se tak starala primárně o sociální služby potřebným. Na jaře roku 1940 byla obci vyhláškou Říšského protektora udělena jurisdikce nad všemi židovskými obcemi a všemi osobami židovského původu tak, jak byly definovány norimberskými zákony. Dále byla její činnost rozdělena do tří oblastí. Zůstala tak činnost sociální, vzniklo oddělení sbírající statistická data a kontrolující emigraci, v neposlední řadě vzniklo oddělení evidující židovský majetek a vybírající daně. Židovská náboženská obec se stala v roce 1943 Židovskou radou starších, jednalo se však pouze o změnu názvu bez vlivu na její fungování.

Činnost židovské rady starších byla zastavena první den po osvobození, stejně tak byl zastaven její majetek. Svou činnost židovská obec v rámci přípravného výboru obnovila po návratu Arnošta Frischera z Londýnského exilu koncem května 1945. Výbor byl pověřen likvidací Židovské rady starších a správou majetku Židovské náboženské obce. Židovská obec tak navázala na administrativu zaniklé rady starších primárně v organizaci a správě záležitostí Židů v rámci celého bývalého protektorátu.³⁷ Svou činností se ihned zapojila do ochrany, a to i právní, přeživších Židů a jejich odškodnění, v neposlední řadě se také zasloužila o správu tereziánských skladů a obecně likvidaci bývalého Terezínského ghetta. Již na začátku září 1945 obnovila židovská obec vydávání Věstníku židovské náboženské obce. Ten se tak stal platformou pro informování o restitucích, podoby rehabilitací a v neposlední řadě platformou pro boj proti antisemitismu a dalším poválečným problémům vztahujícím se k židovskému obyvatelstvu. Na pokračování v něm také vycházely seznamy osob, které si nevyzvedly svůj majetek v rámci restituce.³⁸

³⁷ WEHLE, Kurt. *The Jews of Bohemia and Moravia 1945 – 1948*. In: Avigdor Dagan, *The Jews of Czechoslovakia*, New York – Philadelphia 1984, s. 500-501.

³⁸ KUKLÍK, Jan a kolektiv. *Jak odškodnit holocaust*. Praha: Karolinum, 2015. s. 171. Srovnej také: Archiv bezpečnostních složek ministerstva vnitra, č. fondu 425. Židovské organizace. 231-233/1-2. Různá osobní i organizační korespondence Ing. Arnošta Frischera předsedy Rady židovských náboženských obcí v Praze z roku 1945 až 1946.

Radě bylo na její činnost v roce 1946 uvolněno z terezínské podstaty 60 milionů Kčs, jimiž rada disponovala až do poloviny roku 1947.³⁹ Obnovení činnosti židovské obce bylo zásadní především na sociálním poli. Sociální oddělení obce poskytl každému repatriantovi jednorázový příspěvek ve výši 300 K. Od 21. června do 31. srpna tak vyplátilo na 4 miliony korun. V rámci poskytování potravinových balíčků byla vytvořena evidence všech repatriantů a osob židovského původu v Praze, na jejímž základě byly dále tvořeny seznamy všech osob žijících na území Čech a Moravy považovaných za Židy, které pak byly poskytnuty židovským organizacím z ciziny.⁴⁰ Nepostradatelná byla také právní pomoc navrátilcům z exilu či koncentračních táborů. Jednalo se především o poskytnutí poradenství ohledně státního občanství, majetkově-právních, matričních, dědických záležitostí a na nejzákladnější úrovni poradenství ohledně získání náhradních osobních dokladů. Právní oddělení se také zabíralo vyplacením zůstatků z účtů bývalé banky samosprávy v Terezíně.⁴¹

Na začátku září 1945 byla na sjezdu prozatímních výborů jednotlivých obnovených židovských obcí ustanovena Rada židovských náboženských obcí v zemi České a Moravskoslezské, jakožto zastřešující organizace všech Židů v Čechách a na Moravě. Do struktur podléhajících této radě byli začleněni všichni lidé židovského původu, tedy i tací, kteří se k židovské víře dosud nehlásili. Za tímto krokem byla snaha o poskytnutí pomoci ve stejné míře všem obětem holocaustu, stejně jako obava ze zneužití neorganizovaných Židů politickými stranami.⁴²

Svou činností se rada mimo jiné zapojila do právní ochrany osob židovského původu, kteří se před válkou přihlásili k německé národnosti. Na začátku května 1946 přinesl Věstník ŽNO reflexi roku po osvobození. Společně s chválou chování

³⁹ Zpráva o Shromáždění delegátů 26. až 28. října 1947. *Věstník židovské obce náboženské v Praze*. 1947, IX(23), 326-328.

⁴⁰ Viz: Archiv bezpečnostních složek ministerstva vnitra. č. fondu 425: Židovské organizace. 234/3. Týdenní zprávy o činnosti evidenčního oddělení Rady židovské náboženské obce v Praze z roku 1946.

⁴¹ Zpráva sekretariátu Židovské náboženské obce. *Věstník židovské obce náboženské v Praze*. 1945, VII(1), str. 5.

⁴² WEHLE, Kurt. *The Jews of Bohemia and Moravia 1945 – 1948*. In: Avigdor Dagan, *The Jews of Czechoslovakia*, New York – Philadelphia 1984.s. 503. Srovnej také: Archiv bezpečnostních složek ministerstva vnitra. č. fondu 425: Židovské organizace. 234/5. Oběžníky Rady židovských náboženských obcí pro Čechy a Moravu z roku 1946.

československého lidu k židovským přeživším a vírou v to, že kritická fáze dějin je již za nimi, přichází Věstník ústy Arnošta Frischera s kritikou přístupu k Židům, kteří se v roce 1930 přihlásili k německé národnosti. Frischer se pozastavuje nad tím, jak celých 16 let od sčítání lidu, během nichž se zcela změnil svět, může být toto sčítání bráno jako směřodonné. Sám však nechápe tento postoj jako antisemitský, domnívá se, že jde o neinformovanost, lenivost mozku nebo prostou chamtivost po majetku. Frischer také varuje před rozšiřováním pojmu *Němec* za účelem získání majetků, podobně jako rozšiřování pojmu *Žid* na židovské míšence, manžele Židů za tím samým účelem během války. Přesto však loajálně ke státu a poválečnému optimismu doufá v světlou budoucnost.⁴³ K německé národnosti se v roce 1930 přihlásilo asi dva tisíce Židů, z nichž vlivem a činností židovské rady náboženských obcí nebyl odsunut ani jeden, pokud se se svým případem na ni obrátil, většině z těchto židů se pak podařilo do října roku 1947 získat státní občanství.⁴⁴

Dále židovská obec poskytovala pomoc osobám židovského původu z Podkarpatské Rusi, a to i na poli veřejného mínění. Židovská náboženská obec poskytovala pravidelnou finanční pomoc osobám, jejichž příjmy nedosahovaly existenčního minima a nestačily k nejnutnější obživě, a dále osobám, které nebyly schopny práce. V září roku 1946 tak obec podporovala na 903 osob. Dále byli obcí finančně podporováni uprchlíci, kteří Prahou pouze projížděli, v září 1946 se jednalo o 1 979 osob. Židovská obec dále poskytovala potřebným potraviny, předměty k ošacení, ale i poukázky na stravování v rituální kuchyni. Tyto poukázky v září téhož roku využilo na 2 650 osob. Obec také zřídila domov mládeže pro židovské sirotky a opuštěné děti, dva starobince a noclehárnu pro průchozí osoby. Všechny tyto instituce byly plně využívány. V neposlední řadě obec ve spolupráci s organizací American Joint Committee poskytovala stipendia a učňovské podpory a zorganizovala několik rekreačních zájezdů

⁴³ FRISCHER, Arnošt. Rok osvobození. *Věstník židovské obce náboženské v Praze*. 1946, VIII(4-5), 25-29.

⁴⁴ Zpráva o Shromáždění delegátů 26. až 28. října 1947. *Věstník židovské obce náboženské v Praze*. 1947, IX(23), 326-328.

pro mládež.⁴⁵ Finanční pomoc, ale také organizační a zastřešující pomoc ze strany Jointu se týkala v neposlední řadě i vystěhovalců.

Zásadní rolí rady byl ovšem dohled na restituci židovského majetku. V této věci podnikla rada řady kroků, které měly vést k rychlejšímu průběhu restitucí nebo které samotnou restituci umožnily. V březnu roku 1947 pak rada diskutovala nevyhovující průběh restitucí se státními představiteli, v červenci téhož roku podala rada oficiální stížnost vládě. Přišla tak s kritikou nejen restituční praxe, ale také zákona o Likvidačním fondu měnovém. Na začátku roku 1948 pak rada přišla s kritikou a snahou o změnu novelizace restitučního zákona.⁴⁶ Tyto snahy nebyly reflektovány a zůstaly na pozadí politických událostí roku 1948.

Rada židovských náboženských obcí obdržela od 1. listopadu 1945 do října roku 1947 125 000 žádostí a dotazů, z nichž vyřídila 80 000.⁴⁷

Židovské obce se pak zcela pod kontrolu státu dostaly zákonem č. 218/1949 sb., kterým se mimo jiné z rabínů stali státní zaměstnanci. Židovské obce jako takové pak spadaly pod pravomoc Státního úřadu pro věci církevní v rámci agendy ministerstva školství.

2.1.3. Židovské muzeum v Praze

Židovské muzeum v Praze bylo založeno v roce 1906. Od svého založení hrálo muzeum významnou roli především kvůli uskladnění předmětů z modliteben a synagog, které padly za obět' asanaci pražského židovského města.

Protektorátní nařízení z roku 1939 vložilo správu muzea do rukou pražské židovské obce. V roce 1940 vyjednala židovská obec ústy Františka Friedmana výjimku

⁴⁵ Přehled o činnosti sociálního odděl. židovské náboženské obce v Praze. *Věstník židovské obce náboženské v Praze*. 1946, VIII(15), str. 139. Srovnej také: Archiv bezpečnostních složek ministerstva vnitra. č. fondu 425: Židovské organizace. 370-4. Spisy JOINTU týkající se činnosti, vystěhovaleckých akcí – podporách žid. mládeže, studentů a pod. r. 1945- 1950.

⁴⁶ WEHLE, Kurt. *The Jews of Bohemia and Moravia 1945 – 1948*. In: Avigdor Dagan, *The Jews of Czechoslovakia*, New York – Philadelphia 1984.s. 502.

⁴⁷ Zpráva o Shromáždění delegátů 26. až 28. října 1947. *Věstník židovské obce náboženské v Praze*. 1947, IX(23), 326-328.

z nařízení nařizujícího Židům povinnost odevzdat předměty z drahých kovů protektorátní správě. Tato výjimka získaná pro majetek židovských obcí byla rozšířena na sbírku židovského muzea a muzejní sbírky i synagogální mobiliáře tak zůstaly zcela unikátně neporušené. V roce 1942 vydala Ústředna pro židovské vystěhovalectví příkaz židovským obcím vyzívající je k zaslání vybraných historických a historicky cenných předmětů do Prahy.⁴⁸ Vedení pražské obce se pak obrátilo na Josefa Poláka, aby vypracoval návrh na postup zpracování a organizaci těchto předmětů, po vypracování rozsáhlého návrhu mu byla navrhována spolupráce na celém projektu. Znovuotevření židovského muzea, jehož se ujal předseda židovské obce František Weidmann, a bylo téměř zcela v režii obce, se mělo uskutečnit na začátku srpna roku 1942. Na začátku srpna 1942 na návrh oddělení pro mimopražské židovské obce ústy Karla Steina byl vydán se souhlasem Ústředny další oběžník židovským obcím.⁴⁹ Ty tak byly vyzývány k poslání nikoliv jen vybraného, jako v předchozím případě, ale veškerého svého majetku.

Vznikající muzeum tak předměty získalo z ostatních židovských obcí, z Treuhandstelle, tedy oddělení pro správu majetku osob deportovaných z Prahy, nebo z jiných institucí a nákupů. Ve všech případech byly předměty odborně zaevidovány a uchovány.⁵⁰ Vzniklo tak Židovské ústřední museum, během jehož dvouleté existence bylo zaevidováno a uschováno na 200 000⁵¹ předmětů a realizovalo několik výstav a instalací bez významného zasahování vedoucích pracovníků Ústředny Hanse Günthera nebo jeho zástupce Karla Rahmema. Vlivem stupňující se válečné aktivity a postupnou deportací zaměstnanců muzea v roce 1944 aktivita muzea ustávala. Téměř zcela ustala po deportaci Josefa Poláka, definitivní konec činnosti muzea nastal v únoru 1945, kdy byla deportována poslední zaměstnankyně muzea Hana Volavková.⁵²

⁴⁸ VESELSKÁ, Magda. *Archa paměti: cesta pražského židovského muzea pohnutým 20. stoletím*. Praha: Academia, 2012. s. 58, 67.

⁴⁹ Tamtéž s. 70, 72.

⁵⁰ WIESEMANN, Falk. Das Jüdische Zentralmuseum für Mähren-Schlesien in Nikolsburg, in: *Wiener Jahrbuch für jüdische Geschichte, Kultur und Museumswesen*, Band 1, Jüdische Kultur in Museen und Ausstellungen bis 1938, 1994/1995, Wien 1995, s. 107–131.

⁵¹ VESELSKÁ, Magda. *Archa paměti: cesta pražského židovského muzea pohnutým 20. stoletím*. Praha: Academia, 2012. s. 73, 79.

⁵² Tamtéž. s. 87, 93.

Po osvobození, 8. června 1945, převzal stát kontrolu nad shromážděnými majetky muzea zřízením Národní správy majetkových podstat Majetkového úřadu, Vystěhovaleckého fondu a Židovské rady starších, jejíž pravomoc se vztahovala i na sbírky Židovského ústředního musea.

Na začátku června projevil přípravný výbor obce snahu o převzetí správy muzea. Vzhledem k tomu, že výbor sám nedisponoval žádnými finančními prostředky, bylo jeho snahou část předmětů zpeněžit a takto získané finance pak použít na potřebnou a akutní sociální činnost. To se ovšem nesetkalo s pochopením Hany Volavkové, která začala boj o osamostatnění muzea a celistvé zachování jeho sbírek.

Obnovované židovské obce se obracely na židovské muzeum ve snaze získat potřebné liturgické předměty, tyto žádosti byly realizovány pouhou zápůjčkou věcí, která se odvíjela od nestabilní a proměnlivé situace obcí, u kterých nebylo jasné, zda bude jejich obnovení trvalé.

Muzeum hrálo svou roli samozřejmě i v poválečných restitucích. Realizovalo tak restituce soukromých osob týkající se uměleckých předmětů a knih ze svého majetku pocházejících původně z Treuhandstelle, samozřejmě pod dohledem Ministerstva práce. Zároveň však dohlíželo na celistvost muzejní sbírky a předměty, které byly pro sbírku klíčové, muzeum mohlo nahradit případným restituentům finančně nebo jiným sbírkovým předmětem. V listopadu 1945 byla zřízena Národní správa židovské rady starších, která spravovala původní nemovitý majetek židovských náboženských obcí, spolků, pohřebních bratrstev, fondů a nadací, jejich bankovní účty a také většinu sbírek Ústředního židovského musea. K správě samotného muzea pak byla zřízena komise s předsedou Karlem Steinem, o její vznik se svou neúnavnou činností zasloužila Hana Volavková.⁵³ O náklady na činnost muzea se podělila Národní správa s Radou židovských obcí.

⁵³ VESELSKÁ, Magda. *Archa paměti: cesta pražského židovského muzea pohnutým 20. stoletím*. Praha: Academia, 2012. s. 131.

V roce 1947 proběhla na sjezdu Rady židovských obcí diskuze ohledně obnově muzejního spolku a vznik společnosti přátel muzea. Zástupci jednotlivých židovských obcí zde byli také vyzváni, aby se vzdali svých restitučních nároků na předměty uschované v muzeu v zájmu zachování a udržení cenných památek tam shromážděných.⁵⁴ Řešení této věci až v roce 1947 je logické, obnovované obce se ne vždy udržely a jejich existence byla nejistá, liturgické předměty proto měly případně pouze zapůjčené. Na konci listopadu 1947 pak byla ustavena Museální, památková a kulturní komise, v níž byla zastoupena Rada, Národní správa a pracovníci muzea. Po únorových událostech roku 1948 byl ustanoven Akční výbor Rady a Pražské obce a v roce 1949 započal proces zestátnění muzea, který byl dokončen v roce 1950.

V současnosti se k muzeu váže legenda, která ho chápe jako muzeum vyhynulé rasy. Vznikla teorie, že umožnění činnosti muzea během válečných let není náhoda a bylo tomu tak za účelem vytvoření muzea rasy, která bude vyhlazena konečným řešením. Fakta ovšem jasně dokazují, že iniciativnější při vytvoření a zachování muzejních sbírek byla pražská židovská obec. Faktem ovšem je, že přicházející komunistický koncept zachování židovského muzea ve své podstatě není daleko od údajného nacistického konceptu muzea vyhynulé rasy.

2.2. Vývoj v Československu po druhé světové válce

Československo mělo po druhé světové válce lepší výchozí pozici než okolní státy. Nejenže tak náleželo k vítězné straně a nebylo tolik zasaženo válečnými operacemi, základy silné hospodářsky vyspělé země, které byly položeny v době meziválečné, umožnily rychlejší poválečnou obnovu. Konference v Postupimi umožňující zemi transfer německé menšiny, krátké setrvání osvobozeneckých armád, postava prezidenta Edvarda Beneše a v neposlední řadě relativně silné státní partnerství mezi Čechy

⁵⁴ VESELSKÁ, Magda. *Archa paměti: cesta pražského židovského muzea pohnutým 20. stoletím*. Praha: Academia, 2012, s. 134.

a Slováci,⁵⁵ to vše umožnilo Československu řadit se až do roku 1948 po bok vyspělých zemí západní Evropy.

Československo bylo před druhou světovou válkou moderním průmyslovým státem s fungujícím demokratickým systémem, který byl charakterizován silně diferenciovanou sítí politických stran a organizací. Tento stav byl samozřejmě nejen za války, ale i během druhé republiky, přerušen. V období po válce bylo na předchozí dobu nahlíženo s despektem, politický systém první republiky byl obviňován ze zbytečného společenského štěpení, které oslabilo stát. Nejenom politický systém, ale především společnost dostala v poválečném období mnoha změn. Vlivem systematického vyvražďování Židů, pronásledování a vraždění politiků, intelektuálů, umělců, odchodem vzdělavců do exilu se společnost stala sociálně více homogenní a proměnila se její struktura.⁵⁶

Dekret o pozemkové konfiskaci majetku Němců, Maďarů a kolaborantů a dále dekrety, které umožnily znárodnění dolů, hutí, kovoprůmyslu, energetiky, bank a všech podniků s více jak pěti sty zaměstnanci, zavedení plánovaného hospodářství⁵⁷ – těmito momenty byla zcela proměněna dosavadní společenská struktura, zároveň však tyto momenty v prvních dvou letech vedly k růstu výroby a velmi rychlé obnově země.

Již v roce 1945 bylo vytvořeno Prozatímní národní shromáždění, které svou vahou reálně konkurovalo postavě prezidenta Edvarda Beneše, který se ale na základě svého zdravotního stavu stahoval z vůdčí politické role.

Zásadní role v poválečném Československu samozřejmě patřila Komunistické straně, ta s jedním milionem členů v roce 1946 potvrzovala svůj vliv na sociálně smýšlející inteligenci, mládež, venkov reprezentovaný osídlenci v pohraničí a v neposlední řadě na masy slyšící na protiněmecký populismus a touhu po změně. Drtivý volební výsledek ve volbách 1946, 40 % hlasů pro KSČ, byl potvrzením této tendence. Úspěch

⁵⁵ KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2005. Dějiny Evropy (Argo).s. 567-570.

⁵⁶ BRENNER, Christiane. *Mezi Východem a Západem: české politické diskurzy 1945-1948*. Přeložil Blanka PSCHIDTOVÁ. Praha: Argo, 2015. Historické myšlení.s.37-38.

⁵⁷ KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2005. Dějiny Evropy (Argo).s.573.

demokratické strany na Slovensku pak v konečném důsledku vedl k přijetí třetí pražské dohody upravující podřízení slovenské vlády té české.⁵⁸

Jak již bylo nastíněno, poválečné politické spektrum se proměnilo. Agrární strana, Národně demokratická strana, Živnostenská strana a Slovenská lidová strana byly obviněny z kolaborace a byla jim zakázána činnost. Všechny povolené strany byly zároveň stranami vládními a členy Národní fronty. Nebyla tudíž žádná faktická opozice. Moc politických stran narůstala pomocí obsazování klíčových pozic svými straníky. Edvard Beneš pak podporoval změnu v oblastech, které byly dle jeho názoru za první republiky nedokonalé, a to především vztah Čechů a Slováků, stranický systém, hospodářství a národnostní homogenita státu. Tato homogenita měla být vyřešena především transferem sudetských Němců ze země. Vztah k první republice měla poválečná společnost tedy spíše rozporuplný až negativní. Kritika směřovala k přílišnému rozptylu politických stran a také k nízké participaci většiny občanů v politickém životě. Tento problém měl být vyřešen vytvořením národních výborů, které umožňovaly každému zapojit se a tvořit tak lepší demokracii, a to ne nutně jen v případě komunistů, národní výbory zakládaly i jiné strany.⁵⁹

Pro poválečné období v Československu byl nepochybně klíčový vztah k poslednímu období před vypuknutím druhé světové války, a to období první republiky. Politický systém meziválečného období nechtěl obnovit téměř nikdo. Byl přijat Košický vládní program, který měl překonat problémy právě první republiky. Nabízel etnickou homogenizaci společnosti a nápravu sociálních omylů, které během 30. let způsobily bídu. Rozsáhlá zestátnění pak měla vládě usnadnit ovládání hospodářství. Politický systém byl zjednodušen, byl redukován stranický i spolkový život. Ústřední idea první republiky – čechoslovakismus definující Čechy a Slováky jako jednu národnost byl

⁵⁸ KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2005. Dějiny Evropy (Argo.s.574-575.

⁵⁹ BRENNER, Christiane. *Mezi Východem a Západem: české politické diskurzy 1945-1948*. Přeložil Blanka PSCHIDTOVÁ. Praha: Argo, 2015. Historické myšlení.s.41-85.

nahrazen koncepcí dvou slovanských národností, která měla Slovákům slibovat větší autonomii.⁶⁰

Tisková a publikační činnost byla omezena především skrze povolování novin, časopisů a nakladatelství. Tato skutečnost byla odůvodněna potřebou zamezení přístupu veřejnosti k nedemokratickým nebo fašistickým idejím, později byl přístup zamezen i z čistě politických či pedagogických důvodů. Ministerstvo informací vedené Václavem Kopeckým udělovalo pak povolení k vydávání deníků a časopisů a taktéž kontrolovalo a řídilo přidělování papíru.⁶¹ V tomto období bylo tabu veřejně vyjadřovat kritiku k vyhnání a transferu Němců, vládnímu programu či prvnímu dvouletému plánu, excesům rudoarmějců v právě osvobozeném území či v neposlední řadě k otázkám sovětské kořisti.

Poválečné Československo a jeho prezident Beneš se chtělo v prvních poválečných letech prezentovat jako most mezi *Východem* a *Západem*, jako stát bez národnostních menšin a stát, kde demokracie je sice parlamentní, ale s akcentem na sociální a hospodářský rozměr.

Jednou ze zásadních otázek tematizujících poválečný vývoj v Československu je postavení německy hovořících obyvatel. Situace Němců v poválečném Československu byla již v květnu 1945 upravena prezidentským dekretem. Zároveň bylo stanoveno množství nařízení upravující život těchto obyvatel. Povinností jim byla uložena nutnost nošení viditelného označení, barevně pak rozdělené dle příslušnosti k říšským zajatcům, antifašistům. Předválečným plnoprávným občanům bylo znemožněno vykonávání veřejné služby, služby v armádě a v neposlední řadě užívat volebního práva či volně disponovat se svými bankovními účty. Vyhlášená pracovní povinnost nepostihla jen odborníky a dělníky, mnozí byli za prací v rámci republiky přemísťováni a docházelo tak k odloučení rodin. Množství německy hovořících obyvatel bylo zatčeno.

⁶⁰ BRENNER, Christiane. *Mezi Východem a Západem: české politické diskurzy 1945-1948*. Přeložil Blanka PSCHIEDTOVÁ. Praha: Argo, 2015. Historické myšlení.11-12

⁶¹ Tamtéž, s.25-29.

Internálními a pracovními tábory, věznicemi a jinými zařízeními omezující svobodný pohyb osob tak prošlo na 350 tisíc lidí.⁶²

Základním požadavkem po válce, který měl zabránit jakémukoliv dalšímu napětí ve státě, bylo již zmíněné odstranění etnických menšin, které by mohly být zdrojem příštího rozpadu státu. Fakt, že Mnichovská dohoda nakonec nevedla ke stabilizaci situace a odvrácení válečného konfliktu, a následné napadení Polska vedlo ke změně pohledu na menšiny. Jejich ochrana a zároveň existence byla nadále odmítnuta. Na poválečné Německo tak začalo být nahlíženo jako stát, jemuž budou odejmuta území na východě, nikoliv stát, který bude rozdělen na dílčí státy. Nucený přesun obyvatel byl chápán jako přijatelný i na základě zkušenosti z řecko-turecké výměny obyvatel v roce 1923, která umožnila homogenizaci do té doby národnostně nehomogenních oblastí. Vyhnání a transfer proběhnuvší v Československu byl tak výsledkem dlouhodobých diplomaticko-politických úvah na vnitropolitickém i zahraničním poli a ideového posunu obyvatel okupovaných států i politiků působících v exilu. Vrcholem těchto úvah je rok 1942, kdy se změnil postoj britské vlády následované tou americkou nejen k otázce transferu Němců, ale také k platnosti Mnichovské dohody. Vyhnání a transfer Němců byl chápán jako potvrzení československé státnosti a znovu definování té polské, bez něhož nešlo trvale stabilizovat Evropu.⁶³ Smluvně ukotvené prosazení organizovaného a dlouhodobějšího transferu Němců se odehrálo až na konferenci v Postupimi v létě roku 1945. Neorganizované a rozsáhlé přesuny, které byly realizovány na konci války, byly totiž pro okupační správu německého území neúnosné, především se ukázala jako problematická zásobovací a ubytovací péče a v neposlední řadě péče zdravotní.

Přesun německého obyvatelstva v rámci Evropy není možné spojovat jen s koncem druhé světové války. Z popudu samotných Němců se dala do pohybu masa obyvatel z prostoru východního Polska, kde Rudá armáda zahájila masakry civilních obyvatel

⁶² BENEŠ, Zdeněk, KURAL, Václav. *Rozumět dějinám*. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948. Praha 2002, s. 206.

⁶³ PEŠEK, Jiří. "Motivem pro vyhnání byl Mnichov". *Detlef Brandes, Der Weg zur Vertreibung 1938-1945. Pläne und Entscheidungen zum 'Transfer' der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen, Oldenbourg V. München 2001*, in: *Soudobé Dějiny VIII. / 4. 2001*, s. 756-762.

v roce 1944. Další přesuny obyvatel následovaly na přelomu let 1944 a 1945, jednalo se nejen o německé utečence, šlo také o vojenské transporty, německé děti pocházející z výchovných táborů a ponechané napospas, ale také pochody smrti z koncentračních táborů a část obyvatel Pobaltských a dalších slovanských zemí, kteří již měly své zkušenosti se sovětskou okupací. Tento masový přesun se týkal na deseti milionů německých obyvatel, v další vlně poválečné migrace pak 800 000 osob. Přesuny obyvatel na konci války se týkaly také Maďarů, Finů nebo Rumunů. Zákaz nucených migrací jako politického nástroje byl vydán Organizací spojených národů až v roce 1962.⁶⁴

V důsledku transferu německy hovořícího obyvatelstva z pohraničí se do této oblasti stěhovaly statisíce Čechů, Slováků a dalších repatriovaných obyvatel. Tito lidé měli tuto oblast mimo jiné „počeštit“. Šlo o státem řízenou a cílenou akci, nikoliv spontánní posun obyvatel. Do znovuosídlení pohraničí se zapojilo 1,7 milionu Čechů, Slováků a dalších, přičemž vnitrozemí státu tak přišlo o 12 – 15 % obyvatel.⁶⁵ Ihned po zabydlení prvních repatriovaných obyvatel pohraničí se objevily nové problémy. Množství těchto lidí se do pohraničí stěhovalo především s vidinou zisku, která se nenaplnila, chyběli zde odborníci a obyčejní dělníci. Skupina obyvatel, která se tu nakonec usídlila, byla značně diferenciovaná, od starousedlíků s vazbami na Němce, obyvatel pocházejících z nejrůznějších sociálních vrstev, obyvatel s odlišnými zvyky či jazykem po Slováky a Maďary. Jako ilustrace situace v pohraničí může posloužit časopis *Náš hraničář*, který byl vydáván spolkem starousedlíků Národní jednoty severočeská. Časopis měl velmi negativní postoj k židovským obyvatelům pohraničí, a to jak k těm, kteří v pohraničí žili i před válkou, tak k těm, kteří sem přišli po válce. Obě skupiny pro vydavatele časopisu byly nespolehlivé a se snahou obohatit se na českém národu. Podobný přístup lze nalézt například i v hodnocení Slováků a často

⁶⁴ PEŠEK, Jiří: 20. století - doba nucených migrací, vyhnání a transferů. Pešek, Jiří. *Dějiny a současnost. Kulturně historická revue*. 24, č. 1, (2002,) s. 42-47.

⁶⁵ WIEDEMANN, Andreas. *"Komm mit uns das Grenzland aufbauen!": Ansiedlung und neue Strukturen in den ehemaligen Sudetengebieten 1945-1952*. Essen: Klartext, 2007. Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission. str.15.

Romů.⁶⁶ I přesto lze situaci v pohraničí chápat jako úspěšnou zkoušku plánování a řízení výstavby nové socialistické společnosti komunisty.⁶⁷

Zásadním tématem tohoto období je také vztah Čechů k Sovětskému svazu. Český obraz Ruska nebyl na rozdíl od Poláků či Maďarů charakterizován osobní zkušeností s nárokováním si území, byl utvářen spíše četbou ruské literatury a studováním historie země a dále frustrací malé země vzhlížející k slovanskému svébytnému národu. Košický program, ilustrující nový směr politiky a vlády v Československu, byl sice výsledkem spolupráce dvou exilových center, v Londýně a Moskvě, především ale ilustroval vůdčí roli Moskvy. Tato tendence byla nastíněna již uzavřením smlouvy o vzájemné pomoci v roce 1935 a především pak ve smlouvě o přátelství a vzájemné pomoci s Moskvou v roce 1943, čímž byla naznačena budoucí orientace Československa na východ, jasně vyhrazena pak byla na Jaltské konferenci v roce 1945. V poválečném období a v období po Mnichovu 1939 obecně se Francie či Velká Británie jevily jako nestálý partner, který v případě nutnosti není k dispozici. Dále zde převládal neustálý strach z Německa. Zásadní bylo „prozření“, že Československo leží mezi Sovětským svazem a Německem, nikoliv mezi Východem a Západem, jak si původně řada lidí představovala. Dokladem může být přístup československé diplomacie reprezentované Edvardem Benešem a Janem Masarykem k Marshallově plánu či k otázce československo-francouzskému společenství. Vývoj politické poválečné situace v Evropě, v jejímž kontextu vítězná koalice států nebyla schopna udržet jednotu kvůli rozcházejícím se zájmům, tedy jasně přispíval k orientaci Československa k Sovětskému svazu.⁶⁸

Symbolický konec jakýchkoliv nadějí na zachování spojení se západem bylo právě odmítnutí Marshallova plánu obnovy v roce 1947. Československo nejprve projeвило zájem o účast, což bylo fakticky poslední možností, jak zabránit komunistům zcela

⁶⁶ BRENNER, Christiane. *Mezi Východem a Západem: české politické diskurzy 1945-1948*. Přeložil Blanka PSCHIEDTOVÁ. Praha: Argo, 2015. Historické myšlení.s.201-215

⁶⁷ WIEDEMANN, Andreas. *"Komm mit uns das Grenzland aufbauen!": Ansiedlung und neue Strukturen in den ehemaligen Sudetengebieten 1945-1952*. Essen: Klartext, 2007. Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission.s 426.

⁶⁸ ALTE, Rudiger: *Die Außenpolitik der Tschechoslowakei und die Entwicklung der internationalen Beziehungen 1946-1947*. Munchen, R. Oldenbourg 2003, str. 506-518.

ovládnout stát. Tato žádost však byla na jasný Stalinův pokyn zrušena stejně jako v ostatních zemích pod sovětským vlivem.⁶⁹ Během tohoto období se objevují cílené provokace ze strany KSČ, které cílily k polarizaci a k budoucímu převratu. Patří sem události jako tzv. spiknutí na Slovensku v roce 1947, boj o milionářskou daň, tlak na rozšíření odborů. Samotná vládní krize začala v Československu 20. února 1948 demisí dvanácti ministrů z nekomunistických stran a skončila převzetím moci Komunistickou stranou Československa za účasti dalších tehdejších politických stran, což bylo formálně potvrzeno prezidentem Edvardem Benešem.⁷⁰

2.3. Židovská komunita po druhé světové válce

Obnovovaná poválečná židovská komunita se skládala ze tří skupin přeživších. První tvořili Židé, kteří se na území Československa během války skrývali, případně působili v odboji. Druhá skupina byla tvořena navráťivšími z koncentračních a pracovních táborů, ve třetí skupině se pak nacházeli navráťivší z exilu, často jako vojáci v zahraničních jednotkách.⁷¹

První poválečné statistiky hovoří o 15 tisících Židů, kteří žili v Čechách a na Moravě, do tohoto počtu byli zahrnuti i židovští uprchlíci pocházející z Podkarpatské Rusi. V rámci mohutných přesunů obyvatel po válce se na naše území dostaly další tisíce uprchlíků, celkové počty Židů, kteří po válce v Československu pobývaly, se zvedaly až na 55 tisíc. V těchto počtech jsou samozřejmě zahrnuti i postupně se vracející navrátilci z exilu a koncentračních táborů. Následné migrační pohyby ale počty zmenšovaly a situace se postupně stabilizovala. Největší migrační vlny proběhly v letech 1948 až 1950, kdy odešlo na 25 tisíc Židů, další významná vlna proběhla po vpádu vojsk Varšavské smlouvy v roce 1968 a měla za následek na 6 tisíc takových emigrací. Celkový počet 52 židovských náboženských obcí z roku 1945 se tak logicky snižoval a v roce 1950 jich zbylo pouhých devět. České země plnily v prvních poválečných

⁶⁹ *Československo a Marshallův plán : sborník dokumentů* (1992). K vydání připravili Rudolf Jičín, Karel Kaplan, Karel Krátký, Jaroslav Šilar. Praha, Ústav pro soudobé dějiny ČSAV. 131 s.

⁷⁰ BRENNER, Christiane. *Mezi Východem a Západem: české politické diskurzy 1945-1948*. Přeložil Blanka PSCHIEDTOVÁ. Praha: Argo, 2015. Historické myšlení.s.299-336.

⁷¹ KRÁLOVÁ, Kateřina a Hana KUBÁTOVÁ, ed. *Návraty: poválečná rekonstrukce židovských komunit v zemích středovýchodní, jihovýchodní a východní Evropy*. V Praze: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2016. s.65-94.

letech roli tranzitního území, po skončení druhé světové války tak přes československé území přešlo na 150 tisíc židovských migrantů. Pro tyto migranty byla zřízena dočasná střediska v Broumově a Náchodě. Do roku 1949 nebyla těmto migracím kladena do cesty žádná překážka, československé úřady hranice přesto uzavřely, a to v roce 1950. Tímto krokem ovšem zcela spontánní přesuny obyvatel východních oblastí nešlo zastavit a dále tak probíhaly nezákonně.⁷²

Významným momentem ovlivňujícím život židovské komunity nejen v Praze, ale i na celém našem území, byl vztah československého státu k židovskému státu Izrael. Dne 14. 5. 1945 bylo vyhlášeno založení státu Izrael, Sovětský svaz nový židovský stát uznal už třetí den po jeho vyhlášení. Československo se na vzniku a udržení nově vzniklého židovského státu podílelo hned několika způsoby. Izrael mohl využívat československých služeb především na poli výcviku, a to například pilotů, ale také dodávkami zbraní a další vojenské techniky. Do Izraele také odešla řada československých židovských vojáků. Nadstandardní vztahy mezi Československem a státem Izrael trvaly i po ochladnutí vztahů mezi Izraelem a Sovětským svazem v roce 1950, i ty ovšem postupně vychladly a československý stát se tak plně ztotožnil s antisemitským postojem vycházejícím z Moskvy.⁷³

Podkarpatská Rus, která byla k Československu připojena v rámci první republiky i se svou početnou židovskou menšinou byla na základě smlouvy mezi Československem a Sovětským svazem od našeho území odtržena a připojena k Rusku. Osoby přihlášené k české nebo slovenské národnosti a s trvalým bydlištěm nebo s domovským právem v Podkarpatské Rusi mohly na základě právní úpravy Molotov-Fierlinger z června roku 1945 optovat pro československé občanství. Toto právo se týkalo i jednotlivců, kteří bojovali v československé armádě během osvobození, právo se pak vztahovalo i na jejich rodinné příslušníky. Lidé pocházející z Podkarpatské Rusi a hlásící se původně k národnosti židovské mohli taktéž požádat o československé občanství, byli ovšem podrobeni prověřování, do jaké míry se budou moci začlenit do československé

⁷² HANKOVÁ, Monika. Změna postoje vládnoucích orgánů ČSR k židovské komunitě v roce 1948 na příkladu vystěhovalectví. In: *Židé v Čechách*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2007, s. 96-104.

⁷³ ZÍDEK, Petr a Karel SIEBER. *Československo a Blízký východ v letech 1948-1989*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2009, s. 129-130.

společnosti; byla tak přezkoumávána jejich mateřská řeč, ale i jejich jména nebo vzdělání.⁷⁴ Mnoho lidí, kteří tímto procesem získání občanství prošli, pak dále přes Československo pokračovali na západ nebo do nově vzniklé Izraele.

Únor 1948 byl významným přelomem v celém vývoji Československa, stejně tak se stal významným předělem ve vztazích mezi československými úřady a židovskou menšinou. Vedení židovských obcí bylo přesunuto na akční výbor Rady židovské náboženské obce. Stejně jako všichni příslušníci náboženského přesvědčení se Židé stali na počátku 50. let občany druhého řádu. Zároveň však byla židovská komunita zasažena antisemitskou čistkou pocházející ze Stalinova tažení proti Židům, čehož je dokladem i aktivní účast sovětských poradců v průběhu těchto čistek. Vykonstruovaný proces kolem osoby Rudolfa Slánského a dalších vrcholných komunistických funkcionářů v roce 1952 tak byl pouhou špičkou ledovce. V Sovětském svazu byli Židé od roku 1949 perzekuováni a vražděni v kontextu vykonstruovaných obvinění. Tisíce občanů židovského původu se pak staly obětmi kádrových čistek ve všech zemích pod vlivem Sovětského svazu. Židovské náboženské obce spadaly od roku 1949 pod pravomoc státního církevního úřadu vedeného tzv. tajemníkem pro věci církevní. Tento úřad si vedl evidenci z počátku „pouze“ osob ve vedení náboženských obcí, zaměřoval se na členství ve straně, zkoumala se existence příbuzných žijících na západě nebo v Izraeli a v neposlední řadě také účast na bojích druhé světové války v Anglii.⁷⁵ V 50. letech byly ničeny židovské modlitebny a hřbitovy. Tento antisemitský likvidační trend trval mezi deseti až patnácti lety a kopíroval názor strany na to, že židovská kultura či náboženství už ve společnosti nemá co dělat.

Československé úřady svou pozornost věnovaly také osobám židovského původu narozeným až po válce, které mohly mít příliš pozitivní vztah ke svému původu nebo ke státu Izrael. I přes otevřený antisionismus nebo antisemitismus přetrvávaly kontakty mezi Československem a Izraelem na poli kulturním, židovské pamětihodnosti byly státem relativně obstojně spravovány a Izraelská strana byla dokonce podporována ve vydání

⁷⁴ VACULÍK, Jaroslav. Židé z Podkarpatské Rusi jako optanti pro Československé státní občanství v letech 1945-1947. In: *Akce Nisko v historii "konečného řešení židovské otázky" k 55. výročí první hromadné deportace evropských Židů*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 1995, s. 292-300.

⁷⁵ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 2001, s. 348, 657.

publikací, které se vztahovaly k dějinám českých Židů. Podobné kontakty se stupňovaly a v 60. letech tak byla židovská kultura a umění se svými významnými osobnostmi jedním z témat uvolněného politického prostředí. Uvolnění 60. let se promítlo i v rehabilitacích odsouzených ve vykonstruovaných procesech. Spisovatel Pavel Kohout ale i další pronesli na IV. sjezdu svazu spisovatelů projevy tematizující vztah právě k židovskému státu. Všechny naděje na pozitivní vztahy a přirozenou spolupráci skončily s vpádem vojsk Varšavské smlouvy v roce 1968. Během normalizace v následujících letech byla židovská komunita znovu zasažena vlnou represí a kádrových čistek.⁷⁶ V rámci akce Pavouk byly v 80. letech evidovány osoby židovského původu v Československu. Státní bezpečnost si tak udržovala dohled nad celou touto komunitou.⁷⁷ Šikanózním prostředím ale i dalšími vlivy židovská komunita přicházela o své duchovní, ale i jakékoliv jiné udržování tradic bylo obtížné. Přesto si Židé udrželi svou kontinuitu a v porevolučním období je toho důkazem i velký zájem o studium židovských dějin.

2.4. Židovská komunita v Čechách v letech 1945-1948

Ani válečné vyhocení nacistického antisemitismu se svými tragickými důsledky nedokázalo odstranit projevy antisemitismu ze společnosti. Naopak, hrůzy páchané na židovském obyvatelstvu byly ve snaze zapomenout, ospravedlnit svou nečinnost a potlačit pocit špatného svědomí a viny, popírány, marginalizovány. V extrémních případech se objevila tvrzení, že si Židé válečné útrapy zasloužili a samotná válka jim byla kladena za vinu.⁷⁸ Antisemitismus tak zcela plynule a organicky našel ve společnosti novou podobu a „uplatnění“.

Krise sociální, politické ale i ty mravní uvrhují společnost do nacionalismu a antihumanismu, projevují se také ztrátou víry v liberální zásady a v neposlední řadě ztrátou odvahy. V tomto směru je možné dobu, ve které propukla kauza kolem

⁷⁶ SOUKUPOVÁ, Blanka. *Židovská menšina v Českých zemích v letech 1956-1968.: Mezi loajalitou k režimu, závazky k rodinné tradici a k judaismu. In: Židovská menšina v Československu v letech 1956-1968: Od destalinizace k pražskému jaru.* Praha: Židovské muzeum v Praze, 2011, s. 39-68.

⁷⁷ PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě.* Praha: Sefer, 2001, s. 143-150.

⁷⁸ SVOBODOVÁ, Jana. *Zdroje a projevy antisemitismu v českých zemích 1948-1992: Studie.* Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994.s.12.

Leopolda Hilsnera interpretovat na poli celoevropské krize, antisemitské bouře po vzniku první republiky na poli nejistoty z nového a obav o budoucnost. Stejně tak je možné situaci po válce, které museli židovští navrátilci z exilu a koncentračních táborů čelit, interpretovat na poli mravního selhání, strachu z budoucnosti a traumatu z prožitého.⁷⁹

Postavení Židů se změnilo nejen kvůli válečným hrůzám, kterým byla většina z nich vystavena. Nový politický systém zdůrazňující homogenitu obyvatelstva nepřipouštěl existenci samostatné židovské národnosti jako za první republiky. Židé, kteří se při sčítání lidu v roce 1930 přihlásili k německé národnosti, byli za Němce považováni i v poválečném období. Museli tedy prokazovat své chování a osudy během války, aby s nimi nebylo naloženo stejně jako s Němci, Maďary, kolaboranty a zrádci. Jejich žádosti o udělení československého občanství pak byly vyřizovány zdlouhavě a ne vždy v jejich prospěch. Někteří Židé byli pro svou údajnou německou příslušnost odsunuti spolu s Němci a naprostá neúcta a podezírání se projevilo i v několika sebevraždách. Ilustrujícím případem může být tragická postava MUDr. Ungrové.

Přesto, že sociální postavení židovského obyvatelstva před válkou a po ní prošlo dramatickou změnou, majoritní společnost je stále vnímala ve stejné perspektivě. Židé, kteří tak v poválečném období pracovali zpravidla jako zaměstnanci a dělníci, často se zdevastovaným tělesným i duševním zdravím odkázaní na sociální péči, byli stále vnímáni jako vykořisťující bankéři, advokáti a lékaři.⁸⁰

Antisemitismus, který z poválečného chování části majoritní společnosti vyvstává, je ovšem také nutno chápat z ekonomického hlediska. Majetky, ponechané v rukou sousedů, byty a domy, které byly přiděleny novým nájemníkům, ale i obchody a továrny postoupené novým vlastníkům, byly bezpochyby důležitou motivací k negativnímu postoji k navrátilcům. Tyto nízké důvody k nenávisti nebo odporu, které jsou, i přes svou nezákonnost a neúctu k právům občana, stále důvody, však byly na

⁷⁹ KREJČOVÁ, Helena. Čechy na úsvitu nové doby: český antisemitismus 1945-1948. In: *Antisemitismus v posttotalitní Evropě*. Nakladatelství Franze Kafky: Praha, 1993, s. 103.

⁸⁰ Tamtéž, s. 104.

stránkách tisku podávány s již nepokrytou antisemitskou rétorikou, stejně tak se antisemitismus projevil postojem většinové společnosti k těmto případům.⁸¹

Nejvíce se vztah většinové společnosti k Židům vyostřil při restitučních otázkách. Začalo se zpochybňovat utrpení Židů za války a bylo spojováno s utrpením českého národa, tudíž značně marginalizováno. V určitých případech se opomíjely židovské oběti, Terezín byl například popisován jako místo českého utrpení symbolizované křesťanskými symboly. Marginalizoval se rozsah holocaustu na základě toho, že „jsou tací, kteří se z koncentračních táborů vrátili“. Tyto výroky jsou symbolem postoje některých členů společnosti k rádobě neloajálnosti židovského obyvatelstva během války, které údajně v zajetí projevovalo laxnost a nesolidaritě, nepodílelo se na obraně Československa či na jeho osvobození. Všechna tato nepravdivá tvrzení byla spojována s blízkým vztahem Židů k Němcům a jejich zdánlivému poněmčování společnosti, které bylo tématizováno výše.

Nepokryté podobě antisemitismu čelili v poválečných letech především vojáci, kteří bojovali v československých armádách a v odboji. Samotná jejich účast v těchto bojích byla zpochybňována a počty padlých byly na stránkách tisku podhodnocovány.⁸²

Jako typický projev antisemitismu lze interpretovat poválečné hanobení opuštěných židovských hřbitovů a synagog. Tento trend začal na Moravě a postupně se rozšířil i do Čech. Případy takového hanobení se projeví v řadě měst a vesnic, v roce 1947 se tak stalo v Brně, Lomnici, Miroslavi, Rousínově, Slavkově, Břeclavi, Podivíně, Dvoře Králové, Žamberku, Jemnici, Karlových Varech, Horažďovicích, Kolíně, Libochovicích, Mariánských Lázních, Kynžvartu, Mladé Boleslavi, Šumperku, Miroticích, Vlachově Březím, Vlašimi, Trutnově, Jičíně, Ústí nad Labem, Zlíně a dalších. V Roudnici nad Labem byli dokonce z hrobů vykopáváni mrtví a byli jim vylamovány zlaté zuby. Odpovědná místa pak absurdním způsobem argumentovala tím, že náhrobky na hřbitovech bývají nakloněné a vybízejí tak k povalení. Tato vlna

⁸¹ KREJČOVÁ, Helena. Čechy na úsvitu nové doby: český antisemitismus 1945-1948. In: *Antisemitismus v posttotalitní Evropě*. Nakladatelství Franze Kafky: Praha, 1993, s. 107.

⁸² Tamtéž, s. 108.

vandalismu ovšem pobouřila veřejnost a vystoupili proti ní představitelé katolické i evangelické církve, stejně jako mnozí jednotlivci.⁸³

Ovzduší této doby vykresluje projev ministra vnitra Václava Noska k zástupcům národních výborů na začátku roku 1946: „Vyřídíme tudíž při jedné a téže příležitosti nejen nepřítele, který poškozoval i ničil náš národ ve spolupráci s Hitlerem, ale vyřídíme hospodářsky i ty, kteří rozvraceli naši národní existenci germanizací a podobnými činy, třebaže nespolupracovali s nacisty. Někteří pak byli zavřeni, poněvadž byli židovského původu a tedy trpěli částečně pod nacistickým terorem, ale zde musíte všichni zkoumat, jak se tito jednotlivci chovali ještě za doby republiky, a jestliže germanizovali, němčili nebo podporovali německé školy, jejich majetek náleží státu a musí být konfiskován.“⁸⁴ Dále byli osočováni Židé z Polska či Podkarpatské Rusi, kteří Československem často jen projížděli dále na západ z předstírané loajality a nedostatečné odvahy zapojit se do osvobozování země. Proti Židům, kteří hrůzy holocaustu přežili, se v poválečném Československu obrátil samotný fakt přežití.

Z osobností, které se v bezprostředně poválečných letech vyslovovaly pro pochopení k židovskému obyvatelstvu lze jmenovat Jana Masaryka či Ferdinanda Peroutku, kteří se k problematice vyjadřovali i v tisku.⁸⁵

3. Restituce židovského majetku

Podobu a rozsah restitucí v jednotlivých zemích ve značné míře určovalo postavení židovského obyvatelstva před druhou světovou válkou, jejich asimilace s původním obyvatelstvem země a také jejich počet. S větším počtem židovského obyvatelstva pak rostl počet židovského majetku, který měl být vrácen a zároveň počet židovského majetku, který vrácen nebyl. Pro podobu restitucí je důležitý systém, jakým byl majetek židovskému obyvatelstvu zabavován. Tento proces byl řízen německými zákony,

⁸³ KREJČOVÁ, Helena. Čechy na úsvitu nové doby: český antisemitismus 1945-1948. In: *Antisemitismus v posttotalitní Evropě*. Nakladatelství Franze Kafky: Praha, 1993, s. 109.

⁸⁴ KREJČOVÁ, Helena: *Český a slovenský antisemitismus*, s. 160.

⁸⁵ BRENNER, Christiane. *Mezi Východem a Západem: české politické diskurzy 1945-1948*. Přeložil Blanka PSCHIEDTOVÁ. Praha: Argo, 2015. Historické myšlení.s.164-173.

jednalo se o definici židovského obyvatelstva a vyvlastňování majetkových práv prostřednictvím blokáží, soupisů, arizací, nucených výkupů, konfiskací a dále propadnutím majetku ve prospěch německé říše.

Pojem *restituce* pochází z latinského *restitutio in integrum* a v římskoprávním pojetí znamená navrácení do předešlého stavu se všemi z toho vyplývajícími důsledky. Tento doslovný výklad není dnes v praxi proveditelný a jedná se tak především o snahu přiblížit se původnímu stavu či ho alespoň kompenzovat. V období po druhé světové válce se restituce odvozovaly od prohlášení majetkoprávních jednání z předchozího období, v Československu po Mnichovu 1938. Postup restitucí se lišil v přístupu k právníkům a k fyzickým osobám. Dle odhadů bylo v poválečných restitucích v Evropě vráceno asi 15 – 20 % majetku,⁸⁶ tato situace se ovšem lišila v jednotlivých státech. Lepší úspěšnost pak měly náboženské obce než fyzické osoby. Zásadní problém s restitucemi se projevil ve státech pod sovětským vlivem, kde se restituce střetly se znárodněním. Významnou roli při restituování majetku sehrály židovské organizace jako World Jewish Congress či American Jewish Committee. V rámci poválečných restitucí byly taktéž konfrontovány banky za jejich nemalý podíl na konfiskaci a arizaci židovských majetků, dále byly mezi žalovanými i pojišťovny. Žalovány byly také velké německé firmy na vykořisťování Židů prostřednictvím otrocké a nucené práce.⁸⁷

3.1. Vyvlastňování majetku Židů v českých zemích

Židovský majetek představoval zisk nejenom pro nacisty, ale i pro část české společnosti s nimi kolaborující. Vedle arizací, které probíhaly ze strany nacistů za účelem převodu židovského majetku árijskému obyvatelstvu, docházelo taktéž k různým přesunům majetku, které měly Židy uchránit před ztrátou veškerého vlastnictví. Patří sem nevýhodné prodeje i ztrátové převody či zneužívání daňových či celních předpisů. Také je třeba vzít v potaz, že mnoho majetkových převodů či vyvlastňovacích aktů proběhlo bez kontroly či evidence.

⁸⁶ KUKLÍK, Jan a kolektiv. *Jak odškodnit holocaust*. Praha: Karolinum, 2015. str. 31.

⁸⁷ Tamtéž. str. 24-44.

Snaha o vyřazení Židů z veřejného i hospodářského života vedla k zřízení instituce arizace. Ve snaze o nastolení zcela nežidovského hospodářského pořádku byli Židé omezováni na svých majetkových právech, jednalo se o nejrůznější konfiskace majetku, jeho vyvlastnění, nucené prodeje, rušení pensí, nájemních smluv, rušení a výkup pojistek, zvláštní daňové povinnosti a zákazy vzdělávání. Arizace pak znamenala faktický převod židovského majetku do árijských, zpravidla ne českých, rukou.⁸⁸

V první fázi arizace měli Židé „dobrovolnou“ možnost vzdát se svého podnikání, tato možnost byla doprovázena systematickým bojkotem, administrativní šikanou a dalšími za tímto účelem vzniklými opatřeními. Bojkot a šikana židovského hospodářství nebyla realizována pouze organizovaně státními orgány jako NSDAP ale také spolky či zájmovými organizacemi. Další fáze arizace probíhala nuceně. Arizace měla i své vedlejší důsledky, neodstraňovala židovskou konkurenci jen z hospodářského života, vývoje a vědy - na jejím základě se obohatili lidé napříč celým sociálním spektrem a byla těmito lidmi buď nepřímo, přesto však podporována a legitimizována. Jako prostředek dominantního vlivu Němců v ekonomice, ale také jako prostředek vazby na Říši byla arizace realizovaná ve všech obsazených německých územích. Arizace se netýkala „pouze“ podniků, jejichž majiteli byli samotní Židé, týkala se i takových, kde byl Žid pouze jedním z majitelů. Toto jednání pak na české straně vyvolávalo protesty a určitou formu solidarity s židovskými podnikateli.

Proces započatý v Německu a přenesený protektorátní správou na české území byl normativně upraven v roce 1940. Německá firma Warenverwertungsgesellschaft m.b.H. sídlící v Praze byla zmocněna k distribuci zásob a zboží likvidovaných podniků.⁸⁹ Muselo jí tak být povinně nabídnuto zboží z právě rušené firmy, toto jednání vedlo především k anonymizaci tohoto zboží, která jej nespojovala s perzekuovanými Židy v očích nových majitelů. V rámci českých zemí probíhala arizace postupně. Započala v zabraném pohraničí a země jako celek tak nepostihla v jedné vlně. Z Berlína byla řízena arizace velkých firem s více jak tisícem zaměstnanců a dalších významných

⁸⁸ JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ. *"Arizace" a arizátoři: drobný a střední židovský majetek v úvěrech Kreditanstalt der Deutschen (1939-45)*. Praha: Karolinum, 2005. s 13.

⁸⁹ Tamtéž. s. 17.

podniků. Střední podniky pak spadaly do kompetencí říšského protektora, který je delegoval hospodářskému oddělení svého úřadu. Židovským firmám byli přiděleni správci, kteří prováděli jejich nucenou správu a přípravu na arizaci. Vrchní zemští radové měli kompetenci nad nejmenší úrovní podniků. Pozemková půda byla arizována odborem protektorátního ministerstva zemědělství a následně Pozemkovým úřadem pro Čechy a Moravu. Svou roli v procesu arizace sehrála i Ústředna pro židovské vystěhovalce a následně jí podřízený Vystěhovalecký fond pro Čechy a Moravu, který spravoval majetek zaniklých židovských obcí, fondů a nadací, v neposlední řadě pak veškeré majetky deportovaných. Majetky získané gestapem pak byly spravovány Majetkovým úřadem říšského protektora. Na arizační praxi se přizivila řada specializovaných likvidačních a správcovských firem, kterým byl tak tento majetek také delegován. Řada konfiskovaných předmětů byla uskladněna v režii Treuhandstelle, zlato, další cenné kovy a umělecké předměty pak měly být prodávány či zpracovávány na slitky.⁹⁰

Celý proces arizace byl však prováděn nejednotně a dle různých metod a postupů, což otevřelo dveře také korupci.

Samotná arizace byla tedy řízena říšským ministerstvem hospodářství a ministerstvem financí a zemědělství s velkým podílem NSDAP, v protektorátu pak přímo spadala pod pravomoc Říšského protektora. Faktem ovšem je, že v Protektorátu nebyl nalezen dostatek „vhodných“ arizátorů, a tak byl počet arizovaných židovských podniků nižší než v říši. Podniky s původními židovskými majiteli tak byly zpravidla rušeny a použity byly výnosy z prodeje jejich majetku.

V období po Mnichovu 1938 byl majetek zanechaný utíkajícími Židy na odtrženém území ihned zabaven gestapem. Arizace v Sudetech, jak již bylo zmíněno výše, probíhala dříve než v centrálním Československu, což později komplikovalo poválečné restituční procesy. Jak již bylo tematizováno, během druhé republiky se objevila první omezení židovského obyvatelstva. Židé byli vyloučeni ze státní správy, výkonu veřejných funkcí,

⁹⁰ JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ. *"Arizace" a arizátoři: drobný a střední židovský majetek v úvěrech Kreditanstalt der Deutschen (1939-45)*. Praha: Karolinum, 2005. s. 21-22.

soudnictví, ozbrojených složek, židovští právníci nemohli zastupovat před soudy. Zároveň byl majetek českých Židů uložený na účtech v Říši zabavován již před rokem 1939. Židé, kteří se v období druhé republiky rozhodli pro emigraci, se setkali s další formou vykořisťování majetku a to tzv. darů za vývozní povolení. Pro věci související s touto emigrací byla zřízena Ústředna pro židovské vystěhovalce. Židovské rodiny takto přicházely především o umělecké předměty. Dále byl zaveden procentuální poplatek za vyvezení peněz z republiky, pokud částka přesáhla 15 000 Kč. Z hospodářského života měli být Židé vyřazeni Nařízením Říšského protektora o vyřazování Židů z hospodářství Protektorátu z 26. ledna 1940.⁹¹ Na základě tohoto nařízení byla např. upravena výše hotovosti, kterou si mohli vybrat ze svých bankovních účtů či nutnost veškeré platby židovským podnikům poukazovat na vázané účty. Protektorátní nařízení omezující život židovského obyvatelstva dále stanovila např. povinnou registraci židovských bytů, na základě které byli později přemísťováni do jiných, většinou menších bytů. Další nařízení souvisela s označováním Židů a omezováním jejich svobody. Nejprve byli označeni „pouze“ v občanských průkazech, později hvězdou na oblečení. Následovaly zákazy vstupu na veřejná místa, kulturní a společenské akce, byla omezována možnost přepravy a otevírací doba obchodů, dále možnost vycházení, stěhování, participace na spolkovém životě či na výuce ve školách. Nejenom majetková situace Židů se zhoršila po vzniku protektorátu, židovské obyvatelstvo bylo zbaveno základních občanských práv a dostalo se tak mimo jakoukoliv právní či jinou ochranu. Začala tak další kapitola persekuce židovského obyvatelstva, která nastala po jejich vyloučení ze společnosti či nucení k emigraci, a která byla následována finální fází – konečným řešením.

Právní předpis umožňující pozdější zásahy nejen do vlastnických práv obyvatelstva byl Výnos vůdce a říšského kancléře z 16. března 1939. Ten nejen, že umožnil vydávat právní předpisy pro Protektorát v Říši, ale také umožnil platnost právních předpisů pocházející z doby před Protektorátem, během jeho existence a z Říše na základě ponechání v platnosti těch zákonů, které neodporovaly německým zájmům. Fakticky tím tak byla omezena autonomie Protektorátu. Nařízením o zákonodárném právu

⁹¹ KUKLÍK, Jan a kolektiv. *Jak odškodnit holocaust*. Praha: Karolinum, 2015. s. 71-81.

v Protektorátu ze 7. června 1939 se pak německé právo fakticky nadřadilo tomu protektorátnímu. Jeden z nejvýznamnějších právních předpisů upravující nejen majetkoprávní situaci židovského obyvatelstva měl ovšem teprve přijít. Zákonem říšského protektora o židovském majetku z 21. června 1939 se definovalo, kdo je *Židem* a co je možné považovat za židovský podnik. Bylo stanoveno, že židovský majetek může přejít pouze do německých rukou. Tento zákon pak také upravoval vymezení Židů v rámci schválení Norimberských zákonů s účinností zpětně k 15. březnu 1939.⁹² Celý proces omezování vlastnických práv byl realizován na základě souboru právních předpisů. Podobně jako jednotlivé právní předpisy, byly značně chaoticky organizovány jednotlivé instituce arizaci provádějící. Stejně tak docházelo k nejasnostem s arizací židovského majetku mezi špičkami nacistické okupační správy. Ilustrujícím případem je fakt, že dva měsíce po začátku okupace byl obsazen pražský pozemkový úřad jednotkami SS pod osobním dohledem Reinharda Heydricha. Příslušníci SS tak vyvlastňovali pozemkový majetek patřící Židům či za židovský považovaný a přerozdělovali ho vlastním osídlovacím společnostem, i přes formální protesty protektora Constantina von Neuratha.⁹³

Podle § 3 Nařízení o židovském majetku z 21. června 1939 měli Židé, židovské podniky a židovská sdružení osob povinnost nahlásit do 31. července 1939 zemědělské a lesní pozemky, které byly v jejich vlastnictví. Dále měli povinnost dle § 5 nahlásit Národní bance v Praze předměty ze zlata, stříbra, platiny, drahokamy či perly a další předměty v hodnotě nad 10 000 K a dále měli zakázáno tyto předměty nabývat či zastavovat bez povolení protektorátního ministerstva financí. Čtvrtý prováděcí výnos ze 7. února 1940 pak realizoval soupis židovského majetku, Židé museli nahlásit nemovitý majetek, akcie a podílnická práva. Dalším výnosem pak bylo stanoveno hlášení cenných papírů. Dále bylo zakázáno nabytí jakéhokoliv majetku, jehož cena převyšovala 10 000 K. Situaci doplňoval Majetkový úřad Říšského protektora, který spravoval a shromažďoval cennosti nalezené při prohlídkách bytů. Bylo přijato dalších několik výnosů

⁹² KUKLÍK, Jan a kolektiv. *Jak odškodnit holocaust*. Praha: Karolinum, 2015.s. 81-88.

⁹³ LÜDICKE, Lars. *Constantin von Neurath: eine politische Biographie*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2014. str. 520.

upravujících vlastnická práva židovského obyvatelstva zahrnující i několik výjimek, v zásadě však všechna nařízení směřovala k obohacení se židovským majetkem.⁹⁴

Protižidovská politika se vyvíjela a byla jí upravována legislativa, v roce 1941 bylo 11. prováděcím nařízením k zákonu o říšském občanství odebráno německé občanství Židům majícím obvyklý pobyt v cizině, což znamenalo i propadnutí majetku. V roce 1942 bylo obdobné opatření přijato pro protektorátní obyvatele. Toto opatření přišlo v době, kdy bylo mnoho židovských obyvatel usídleno v terezínském ghettu a opatření by se jim proto mohlo zdánlivě vyhnout. Terezín byl tak pro účely tohoto opatření považován za cizinu.⁹⁵

Dodržování těchto nařízení bylo pod správou gestapa, které spolu s dalšími německými orgány kontrolovalo především správné ohlášení a soupis majetku. Za vrchol arizace lze uvést roky 1941 a 1942, kdy už byl všechn lukrativní majetek arizován. Ve fázi transportů Židů do koncentračních táborů byl pak proces zabavování majetku dokončen zabavením posledních drobných kusů majetku a především bytů a domů židovských obyvatel.⁹⁶

Dalším bodem v rámci arizačního procesu v českých zemích je shromáždění majetku z uzavřených synagog a náboženských obcí do Ústředního židovského muzea. Celkové vyčíslení konfiskovaného a jinak vyvlastněného majetku Židů na českém území je obtížné, odhaduje se na dvě miliardy marek⁹⁷, avšak toto číslo by mělo být spíše pod skutečnou hranicí škod.

⁹⁴ KUKLÍK, Jan a kolektiv. *Jak odškodnit holocaust*. Praha: Karolinum, 2015.s. 97-98.

⁹⁵ Tamtéž. s.71-85.

⁹⁶ Tamtéž. s.103-125.

⁹⁷ KÁRNÝ, Miroslav. *Terezínská pamětní kniha. Židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy, 1941-1945*. Praha: Nadace Terezínská iniciativa - Melantrich, 1995. s.3.

3.2. Restituce v Československu po druhé světové válce

Druhou světovou válku v Československu přežilo 55 000 Židů, 25 000 z českých zemí společně s repatrianty a 30 000 na Slovensku⁹⁸, což je méně než sedmina původního předválečného stavu. Ti, co přežili, přišli nejenom o téměř veškeré majetky, ale především o celé rodiny. Majetky, které byly Židům v českých zemích během druhé světové války zabaveny, měly různorodý charakter. Taktéž jejich zabavování a následné disponování s nimi se lišilo dle mnoha proměnných. První kategorií zabaveného majetku byl majetek židovských obcí, který byl spravován Židovskou radou starších. Další kategorií byl majetek židovských spolků, fondů a nadací, který byl spravován Vystěhovaleckým fondem. Vystěhovaleckým fondem byl spravován i soukromý majetek Židů, a pokud šlo o pojistky, klenoty, bankovní účty, nemovitosti či podniky, ty spadaly pod správu Majetkového úřadu. V neposlední řadě je třeba zmínit majetky zanechané v Terezíně, tzv. tereziánskou podstatu a majetky, které Židé převedli na jiné osoby či je u nich uchovali bez vědomí úřadů.

Postoj společnosti k navrátilým se Židům byl komplikovaný, někteří žili antisemitismem a v neposlední řadě se obávali o nově nabytý židovský majetek ve svých rukou. Jedním ze zásadních problémů restitucí, které měly přijít, bylo především znárodnění. Navrácení majetku bylo podmiňováno československým občanstvím, ale také prokázáním loajality k státu, což nebylo posuzováno vždy objektivně.

Přežívání nebo nová podoba antisemitismu se v Československu projevila již bezprostředně po válce. Souvisela mimo jiné i s odporem k vydání židovského majetku jeho původním majitelům. Tato situace byla tematizovaná i v jednom z prvních poválečných výtisků Věstníku židovské náboženské obce v Praze. Autor článku Štěpán Engel zde reaguje na článek Juraje Šujana ve Svobodných novinách. Šujanův článek se obrací především ke Slovensku, může však posloužit k ilustraci poválečné situaci obecně. Šujan doporučuje přeživším Židům nedomáhání se majetků v takové míře, která

⁹⁸ LÁNÍČEK, Jan. *Czechs, Slovaks and the Jews, 1938-48: beyond idealisation and condemnation*. New York: Palgrave Macmillan, 2013. s.147.

by mohla vést k závisti ostatních obyvatel. Dále nepovažuje za vhodné, aby lidé židovského původu zastávali taková povolání jako je obchodník, lékař či advokát a v neposlední řadě doporučuje Židům, aby se příliš dotěrně nedovolávali svých práv.⁹⁹ To vše jen několik měsíců po skončení války. Ilustrujícím příkladem antisemitských nálad ve společnosti na začátku roku 1948 může být také ve Věstníku ŽNO reflektovaný časopis pro školské pracovníky Občanská výchova, kde se objevila více či méně skrytá výtka směřující do řad židovských podnikatelů, kteří údajně způsobili v zakladatelském období průmyslu v českých zemích pronikání cizího kapitálu. Jedná se o typický příklad nesmyslného šíření antisemitských nálad na základě chabé znalosti dějin.¹⁰⁰

Právní základy pozdější restituční a odškodňovací praxe byly položeny již exilovou vládou v Londýně během války. Československá exilová vláda vydala 17. října 1941 Vládní prohlášení o majetkových převodech provedených pod tlakem nepřátelské okupace. V něm přišla s prohlášením o neuznání jakýchkoliv majetkových převodů po 27. září 1938. Stejně jako sedmnáct spojeneckých vlád v lednu 1943 zpochybnila majetkové převody vynucené nacisty. Rozhodující byly později dekrety prezidenta republiky Edvarda Beneše vydávané v letech 1944-1945. Politické programy obnovovaných stran již od počátku ovlivňovaly podobu restitucí, proti restitucím velkého rozsahu se tak vyslovili komunisté již v prosinci 1943.¹⁰¹ Zásadním momentem v rámci restitucí je již zmíněné znárodnění klíčových odvětví národního hospodářství, což patřilo mezi hlavní úkoly obnovení hospodářského života v rámci Košického vládního programu.

Dekrety prezidenta republiky se mimo jiné snažily o napravení zásahů nacistů nejen do majetkových práv židovských obyvatel. Chaotická poválečná situace ovšem neumožňovala jejich správné uplatňování v případech, když nebyly použity adekvátně. Nabízela se možnost opravných prostředků, které byly jen výjimečně uplatněny. Zvůle poválečného práva pak byla realizována ve vydání velkého retribučního dekretu, kde při

⁹⁹ ENGEL, Štěpán. Hra s ohněm. *Věstník židovské obce náboženské v Praze*. 1945, VII(3), str. 22.

¹⁰⁰ Kdyby byli jen germanisovali, ale oni také industialisovali. *Věstník židovské obce náboženské v Praze*. 1948, X(7), str. 72.

¹⁰¹ KUKLÍK, Jan a kolektiv. *Jak odškodnit holocaust*. Praha: Karolinum, 2015.s.150.

uložení trestu smrti v rámci potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů neexistovala možnost odvolání a rozsudek byl vykonán jen několik hodin od jeho vynesení. Poválečné excesy českého obyvatelstva pak byly amnestovány amnestijním zákonem vydaným 8. května 1946, který se neměl vztahovat na trestné činy spáchané z nečestných a nízkých důvodů. Důsledná praxe ovšem i v tomto případě chyběla.¹⁰² Zákon ovšem neměl primárně postihovat poválečné činy, jednalo se hlavně o amnestování partyzánských akcí, atentátů a dalších násilných činů vykonaných v dobré víře během let válečných. Podobné zákony byly přijaty v celé válkou postižené Evropě, fakticky byla těmito zákony válka uzavírána.

Dekret č. 11/1944 o obnovení právního pořádku prohlásil právní předpisy vydané mezi 29. září 1938 a koncem doby nesvobody za neplatné v rámci československého právního řádu. Dále byl přijat dekret prezidenta republiky č. 2/1945 o mimořádných opatřeních pro zajištění hospodářského života na osvobozeném území, který stanovil, že jakékoliv majetkové převody a majetkově právní jednání jsou neplatná, pokud byla uzavřena po 28. září 1938 pod tlakem národní, rasové či politické perzekuce. Dále stanovil, že teprve bude upraveno, jaké důsledky vyvstanou z jednání v dobré víře nebo v případě, že původní stav nemůže být obnoven. Dekret dále stanovil zajištění veškerého soukromého i veřejného nepřátelského majetku, jakož i majetku tzv. státně nespolehlivých osob na území Československa.¹⁰³

Zásady dekretu se promítly také do projednávání Košického programu. V rámci jeho projednávání bylo slíbeno, že bude krátkým postupem uvolněn k navrácení majetek dělníků, malorolníků, živnostníků a příslušníků volných povolání. Původní neomezená hodnota takto uvolněného majetku ovšem byla snížena na 500 000 K. V květnu 1945 byl přijat dekret prezidenta republiky č. 5/1945 o neplatnosti některých majetkově právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů. Restituční otázka byla

¹⁰² PEŠEK, Jiří, TŮMA, Oldřich. *Právní normy let 1938-1948, týkající se Němců v Československu a ostatní Evropě*. In: Soudobé dějiny. 2006, roč. 13, č. 3-4, s. 431-460, 539-540.

¹⁰³ KUKLÍK, Jan a kolektiv. *Jak odškodnit holocaust*. Praha: Karolinum, 2015. s. 142-150.

řešena opět deklarativně a samotná restituce byla prozatím neproveditelná.¹⁰⁴ Dekret v § 6 definoval osoby německé a maďarské národnosti, jejichž majetek měl být zkonfiskován. Byly to osoby, které se od roku 1929 přihlásily ve sčítání lidu za osoby maďarské nebo německé národnosti nebo se staly členy skupiny, útvaru nebo politické strany sdružující osoby německé nebo maďarské národnosti. Tento dekret v § 24 zároveň umožňoval, aby příslušníci sociálně slabších tříd jako dělníci, rolníci, úředníci či drobní podnikatelé požádali o vynětí majetku z národní správy, pokud tento majetek pozbyli z důvodu národní, politické či rasové perzekuce. Muselo se jednat o československé státní příslušníky, osoby státně spolehlivé, a osoby německé či maďarské národnosti museli prokázat, že byli oběti politické nebo rasové perzekuce a že zároveň zůstali věrni demokraticko-republikánské státní myšlence.¹⁰⁵ Samotná dle těchto právních úprav realizovaná restituce se zpravidla pouze týkala domů, během jednoho roku od přijetí právní úpravy bylo restituováno na pět tisíc domů. Slabinou této právní úpravy byla také její neplatnost pro území Slovenska.¹⁰⁶

S definitivní úpravou restitucí přišel tzv. restituční zákon z 16. května 1946 č. 128/1946 Sb., o neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody a o nárocích z této neplatnosti a z jiných zásahů do majetků vycházejících. Obsah deklarace předchozích dekretů byl tímto dekretem snižen, byla zde totiž připojena úprava říkající, že z případného navrácení majetku může být vyjmut ten, kdo je osobou státně spolehlivou a může prokázat, že k majetkovému převodu došlo za přiměřenou úplatu, a to buď z podnětu původního vlastníka, nebo v jeho zájmu. Na Slovensku se projevily konkrétní úskalí tohoto zákona. Fakt, že majetek deportovaných Židů zpravidla připadl samotným Slovákům, ne Němcům jako na území Čech, způsobil větší neochotu slovenských obyvatel tento majetek přeživším navracet. Tato skutečnost byla naléhavě tematizována i na stránkách Věstníku ŽNO. Štěpán Engel si v článku všímá faktu, že vrácení neprávem nabytého majetku vyvolává ve slovenské společnosti daleko

¹⁰⁴ FRISCHER, Arnošt. Zákon o neplatnosti některých majetkových jednání z doby nesvobody - Historie a hodnocení. *Věstník židovské obce náboženské v Praze*. 1946, VIII(6), 41-43. Srovnej také JECH, Karel a Karel KAPLAN. *Dekrety prezidenta Republiky 1940-1945: dokumenty*. Brno: Doplněk, 1995. ISBN 80-85270-41-2.

¹⁰⁵ KUKLÍK, Jan a kolektiv. *Jak odškodnit holocaust*. Praha: Karolinum, 2015. s. 154-150.

¹⁰⁶ FRISCHER, Arnošt. Zákon o neplatnosti některých majetkových jednání z doby nesvobody - Historie a hodnocení. *Věstník židovské obce náboženské v Praze*. 1946, VIII(6), 41-43.

větší pohoršení, než vzbuzovalo jeho odcizení. Všimá si také absurdní interpretace restitučního zákona, který si slovenská společnost vysvětluje spíš jako ochranu arizátorů, nikoliv poškozených. Neexistence jednotných prováděcích nařízení k restitučnímu zákonu a jeho nedůsledné provádění pak vidí jako katalyzátor tragických událostí v Topolčanech, Bratislavě, Komárně nebo Žilině.¹⁰⁷ Další problematickou částí této právní úpravy byla, stejně jako v předchozích právních úpravách, podoba státní spolehlivosti jakožto nezbytného podkladu pro restituci. Státní spolehlivost tak musely prokázat osoby během války perzekuované i účastníci osvobozeneckých bojů. Stejně tak musela být státní spolehlivost prokazována dědici osob, které nacistické perzekuci podlehly.¹⁰⁸ V případě majetku, který se nachází pod národní správou, musí být dle § 24 dekretu zahájeno řízení o vrácení, v případě, že splněny podmínky pro navrácení dle § 24 nejsou, je možné o navrácení majetku zažádat u příslušného okresního soudu bez zahájení administrativního řízení.¹⁰⁹

Dále dekret ze dne 25. září 1945 č. 81/1945 Sb. zrušil nařízení a opatření z doby nesvobody, podle kterých byly rozpuštěny některé spolky, včetně židovských. Dle § 2 dekretu měl ONV povinnost zařídit, aby byl vydán spolkový majetek zajištěný například národní správou. Další dekret upravující majetkovou situaci v poválečném Československu byl dekret o konfiskaci zemědělského majetku, který nekonfiskoval majetek osobám německé a maďarské příslušnosti, které se aktivně zúčastnili boje za zachování celistvosti a osvobození Československé republiky.¹¹⁰

Další dekret upravující majetkové poměry a budoucí restituční praxi byl dekret z 25. října 1945 č. 108/1945 Sb. o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní

¹⁰⁷ ENGEL, Štěpán. Kámen úrazu: restituční zákon. *Věstník židovské obce náboženské v Praze*. 1946, **VIII**(9), 75-77. Srovnej také: Národní archiv - Úřad předsednictva vlády. ÚPV-B 1945-1949. č. fondu 315/1. inv.č.: 4112. Sg. 1231/1. *Protižidovské demonstrace v Topolčanech 24.9.1945 - vyšetřování bezpečnostními orgány, memorandum židovské náboženské obce*.

¹⁰⁸ FRISCHER, Arnošt. Zákon o neplatnosti některých majetkových jednání z doby nesvobody - Historie a hodnocení. *Věstník židovské obce náboženské v Praze*. 1946, **VIII**(6), 41-43. Srovnej také: Odsun a jeho právní aspekty. KUKLÍK, Jan a Václav PAVLÍČEK. *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*. Gallery, 2002, s. 220-257. ISBN 80-86010-55-4.

¹⁰⁹ O restituci majetku. *Věstník židovské obce náboženské v Praze*. 1946, **VIII**(6), 43-44. Srovnej také: JECH, Karel. a Karel KAPLAN. *Dekrety prezidenta Republiky 1940-1945: dokumenty*. Brno: Doplněk, 1995. ISBN 80-85270-41-2.

¹¹⁰ KUKLÍK, Jan a kolektiv. *Jak odškodnit holocaust*. Praha: Karolinum 2015..s. 156.

obnovy. Tento dekret konfiskoval bez náhrady movitý i nemovitý majetek i majetková práva na tzv. nepřátelský majetek. Majetek právnických osob, fyzických osob německé nebo maďarské národnosti, s výjimkou osob, které prokázaly věrnost Československé republice. Dále dekret zabavoval majetek fyzických osob, které vyvíjely činnost směřující proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokraticko-republikánské státní formě, bezpečnosti a obraně Československé republiky. Z konfiskace byl vyjmut majetek potřebný k uspokojení životních potřeb nebo k vykonávání zaměstnání těchto osob, dále majetek, který v době od 29. září 1938 pozbyli českoslovenští občané pod tlakem okupace nebo v důsledku národní, rasové nebo politické perzekuce. Konfiskovaný majetek byl pak spravován Fondy národní obnovy. V říjnu 1945 vláda vydala návrhy znárodňovacích předpisů a s nimi souvisejících norem. Majetek byl znárodňovaný za náhradu s výjimkou zrádců a kolaborantů, německé říše, Maďarského království a nacistických právnických a fyzických osob, které byly zbaveny československého občanství.¹¹¹ Prezidentské dekrety tak restituce majetku umožňovaly, obsahovaly však zásadní omezení, která jejich spravedlivé provedení komplikovaly.

Další zákon, který měl zajistit narovnání křivd vzniklých, mimo jiné na židovském obyvatelstvu, byl zákon č. 13/47 Sb. z ledna 1947 o úlevách v oboru daně z obohacení a poplatků po účastnících národního boje za osvobození a po obětech nepřátelské persekuce za války, jako i pro některá věnování.¹¹² Ministerstvo financí ovšem již na jaře 1947 předložilo návrh o dani z obohacení zvyšující daň dědickou. Zvýšení daně měly podléhat pozůstalosti, které byly nastoupeny nebo soudně odevzdány po 31. prosinci 1946. Toto nařízení ovšem zcela ignorovalo situaci, kdy Židé museli po návratu z koncentračních táborů nejprve majetek identifikovat, dále zahájit řízení o prohlášení o úmrtí příbuzného a následně požádat o restituci, která zpravidla nebyla do 31. 12. 1946 vyřízena.¹¹³

¹¹¹ KUKLÍK, Jan a kolektiv. *Jak odškodnit holocaust*. Praha: Karolinum 2015. s. 160.

¹¹² Co čteme zajímavého ve sbírce zákonů a nařízení. *Věstník židovské obce náboženské v Praze*. 1947, IX(8), 109-110.

¹¹³ Stížnost RŽNO a ÚSŽNO československé vládě. *Věstník židovské obce náboženské v Praze*. 1947, IX(15), 213-214.

Majetek mohl být navrácen pouze osobám splňujícím kritéria sociálně slabší vrstvy a osoby musely prokázat státní spolehlivost. Dále tyto osoby nesměly být německé či maďarské národnosti a musely mít československé státní občanství. Dekretem byla vymezena skupina osob, kterým československé občanství zůstalo zachováno, a skupina osob, které mohly o československé občanství znovu požádat. Zachováno zůstalo těm, kteří prokázali, že zůstali Československu věrni. Šlo o osoby, které byly z politických nebo rasových důvodů vězněny v koncentračním táboře nebo vězení, nebo byly pro svoji věrnost republice pronásledovány, aktivně se účastnily bojů proti nacismu a za Československou republiku, sloužily v československých či spojeneckých jednotkách nebo v domácím odboji a nebyly členy SS, SA, SDP, NSDAP nebo jiných nacistických organizací. Státní občanství bylo zachováno i těm, jejichž rodinní příslušníci byli buď zavražděni pro antifašistickou činnost, nebo zemřeli v koncentračních táborech. Občanství zůstalo zachováno i Němcům a Maďarům, kteří se v době zvýšeného ohrožení republiky přihlásili v úředním hlášení za Čechy nebo Slováky. Dále byla možnost požádat o navrácení občanství, nemohli to však být lidé, kteří povinnosti československého státního občana nesplňovali, například spolupracovali s nepřítelem, těžili hospodářsky či finančně z okupace apod.¹¹⁴

Většina Židů, kteří se přihlásili k německé národnosti v roce 1930, splňovala podmínky pro zachování občanství, lokální národní výbory jim ovšem cestu k restituci často ztěžovaly. Podrobnou úpravu poválečných restitucí zajišťoval zákon Národního shromáždění z 16. května 1946 č. 128/1946 Sb., o neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody a o nárocích z této neplatnosti a z jiných zásahů do majetků vcházejících. Zákon stanovil dva základní způsoby provedení restituce. Restituci provedenou úřadem, který zřídil národní správu a restituci soudní v případech, že správní úřad žádost o restituci zcela či zčásti zamítl nebo pokud nebyla žádost vyřízena ve lhůtě 3 měsíců ode dne podání. Restituce pak spočívala v navrácení práva nebo v jiném navrácení v předešlý stav, či ve vyplacení peněžité náhrady.

¹¹⁴ KUKLÍK, Jan a kolektiv. *Jak odškodnit holocaust*. Praha: Karolinum 2015. 164-167.

Nejvýznamnější roli z hlediska uplatňování restitucí na základě rasové perzekuce mělo ministerstvo práce a sociální péče, které zřídilo Národní správu majetkových podstat Majetkového úřadu, Vystěhovaleckého fondu a Židovské rady starších, jejichž úkolem bylo spravovat majetek zabavený za války. Veškerý židovský majetek během války podléhající Židovské radě starších, Vystěhovaleckému fondu či Majetkovému úřadu byl po válce převeden pod tuto správu. Vystěhovalecký fond ovšem přerozděloval nabytý majetek během války obcím, stejně jako fyzickým a právnickým osobám, kvůli čemuž se po válce tento majetek nedostal do národních správ. Později byla ustanovena Národní správa Židovské rady starších, do které navíc byla přidána tzv. museální podstata, majetek nashromážděný v Židovském muzeu v Praze. Tato Národní správa tak byla klíčovou v bezprostředně poválečné době, nejenom, že majetky ve své správě řádně evidovala, zajišťovala především jejich restituci. Národní správa Majetkového úřadu a vystěhovaleckého fondu pak spravovala a evidovala jakékoliv nacisty zabavené majetky, nejenom ty židovské. Pro restituce movitých věcí bylo využíváno i německé evidenční dokumentace. V roce 1947 vznikla Národní kulturní komise, která identifikovala a chránila tzv. státní kulturní majetek, třídila a vyčleňovala nerestituované konfiskáty pro státní instituce.¹¹⁵ Významnou roli v obnově poválečné židovské společnosti a v neposlední řadě v restitučním procesu znamenala Rada židovských náboženských obcí v Čechách a na Moravě a Ústřední svaz židovských náboženských obcí na Slovensku. Jejich činnost byla především na poli sociálně-právním, podporovaly přeživší a pomáhaly znovuobnovit činnost náboženských obcí. Nemovitosti jako synagogy, hřbitovy či školy byly židovským obcím vydávány dle standardizované procedury a poměrně bez větších problémů. Do konce roku 1947 bylo navráceno 657 z 1 119¹¹⁶ nárokovaných nemovitostí. Poškozené navrácené majetky musely ovšem být často prodány či pronajímány.

¹¹⁵ KUKLÍK, Jan a kolektiv. *Jak odškodnit holocaust*. Praha: Karolinum, 2015. s. 168-170.

¹¹⁶ NEPALOVÁ, Šárka. *Židovská menšina v Čechách a na Moravě v letech 1945 – 1948*. In: Kárný, Miroslav – Lorencová, Eva: *Terezínské studie a dokumenty*. Praha 1999, s. 314 – 337, s. 324.

3.2.1. Problémy prováděných restitucí

Jedním z prvních a nejzásadnějších problémů restitucí byla jejich složitá podoba související s celou řadou zákonů, směrnic a doplňků, kterými byla celá věc upravena. Celá složitá právní legislativa týkající se restitucí si zasloužila dokonce dobové vydání knihy Restituční zákon Viktora Knappa a Tomáše Bermanna. Autoři se pokusili pojmut a okomentovat celou legislativu. Odborníkům i laikům tak předložili text dekretu č. 128/46 Sb., dále dekret č. 5/45 Sb. a k němu náležející směrnice, dekret č. 12/1946 Sb., zákon o zrušení a změně soudních rozhodnutí z doby nesvobody č. 76/46 s vysvětlivkami ministerstva spravedlnosti, vládní nařízení o změně o zrušení a změně právních rozhodnutí č. 110/46 Sb. s vysvětlivkami ministerstva vnitra, dále ustanovení občanského zákona o poctivém a nepoctivém držiteli, ustanovení exekučního řádu a prozatímní opatření. Dále jsou zde odborné názory autorů na okupační židovskou náboženskou daň, pojistky odkoupené Vystěhovaleckým fondem a německým úřadem a dále názory na platy na vázané účty a další. Kniha se snažila ulehčit restituentům a jejich právním zástupcům situaci i vzorci konkrétních formulářů a podobně. Vydání knihy je argumentováno i tím, že dosud neexistují ve větší míře praktické zkušenosti, o které by se žadatel o restituci, ale i případný soudce mohl opřít.¹¹⁷

Osobám perzekuovaným z rasových důvodů byla ale věnována celá řada dalších zákonů či předpisů. Do začátku roku 1947 se jednalo se o záležitosti obnovení právního pořádku upravené dekretem č.12/46 Sb., zákonem č. 76/46 Sb. a vládním nařízením č. 110/46. Státní občanství Němců a Maďarů bylo upraveno dekretem č. 33/45 Sb. a výnosem ministerstva vnitra. Konfiskace nezemědělského majetku byla upravena dekretem č. 108/45 Sb. Národní správa byla definována dekretem č. 5/45 Sb. a směrnicí ministerstva průmyslu. Samotná restituce byla stanovena zákonem č. 128/46 Sb. Příděl konfiskovaného majetku upravoval dekret č. 108/4ř Sb. a zákon č. 31/1947 Sb. Odčinění křivd veřejným zaměstnancům bylo upraveno dekretem č. 53/45 Sb., v oboru veřejně-právního pojištění pak zákonem č. 47/46 Sb. Zálohy na náhradu válečné škody

¹¹⁷ Restituční zákon. *Věstník židovské obce náboženské v Praze*. 1947, IX(1), str. 9.

upravoval zákon č. 161/46 Sb., péči o oběti fašistické perzekuce pak zákon č. 164/46. Účastníků národního boje za osvobození se týkal zákon č. 255/46. Bytovou péčí se zaobíral zákon č. 163/47. Důchodová daň a slevy na ni byly upraveny zákonem č. 151/45 Sb. a dále směrnicí ministerstva vnitra. Dávky majetkové upravoval zákon č. 135/46. Promlčení v rámci občanského práva se věnoval zákon č. 227/46. Zrušení rozluk a rozvodů zajišťoval zákon č. 198/46 Sb. Příděl potravinových lístků byl upraven vládním nařízením č. 6/45 Sb. Zákaz odsunu perzekuovaných upravoval výnos ministerstva vnitra, stejně jako právo na individuální vystěhování. Úlevy na dani z obohacení pak definoval zákon č. 13/1947.¹¹⁸

Mezi nejvýznamnější problémy poválečných restitucí spadá identifikace zkonfiskovaného majetku, prokázání vlastnických práv či příbuzenských vztahů k vlastníkům. Výše byly již zmíněny majetky, které byly během války převedeny zejména na obce a nedostaly se tak pod poválečnou národní správu, která potom nemohla zajistit jejich restituci. V otázce navrácení majetku jednotlivým židovským obcím se ukázalo jako problematické jejich případné neobnovení činnosti, které ve svém důsledku vedlo ke ztrátě právního statutu a následného zániku nároku na restituci. Národní správa Židovské rady starších spravovala mimo jiné majetkové podstaty a nemovitosti patřící židovským náboženským obcím, spolkům, nadacím a fondům. Restituce těchto majetků narážela pak na komplikace ve chvíli, kdy se jednalo o majetky zrušených spolků, nadací, fondů a obcí, které po válce neobnovily svou činnost. Zároveň jednotlivé nemovitosti, které Vystěhovalecký fond přenechal obcím či jiným právnickým nebo fyzickým osobám, a nebyly tak pod národní správou Židovské rady starších, podléhaly restituci v samostatných řízeních dle restitučního zákona. Pokyny pro postup v tomto jednání pak žadatelům poskytovala židovská obec.¹¹⁹

Jako problematická se ukázala také výše zmíněná podoba restitučního zákona, která umožňovala ponechat během války nabytý židovský majetek v rukou nového vlastníka v případě, že se jednalo o státně spolehlivou osobu, která prokázala, že nevěděla

¹¹⁸ Soustavný přehled předpisů jednajících o osobách persekuovaných z rasových důvodů. *Věstník židovské obce náboženské v Praze*, 1947, IX(10), str. 141.

¹¹⁹ Restituce nemovitého kolektivního židovského majetku. *Věstník židovské obce náboženské v Praze*, 1946, VIII(8), str. 71.

o původu tohoto majetku, o jeho převodu z donucení. S tímto faktem souviselo i prosazování veřejného zájmu, které tematizovalo fakt, že nabyté majetky mohou sloužit celé společnosti a nikoliv „pouze“ jednomu původnímu majiteli. V rámci stížnosti Rady židovských náboženských obcí vládě z roku 1947 jsou reflektovány stávky a demonstrace pořádané v případech, kdy má být židovskému majiteli navrácen tovární majetek. Činnost Fondu národní obnovy, kdy je za každou investici, která proběhla v zabraném podniku, požadováno zaplacení dané nadhodnoty původním vlastníkem, je také reflektována jako naprosto nepřijatelná.¹²⁰

Další problematickou kategorií vztahující se k restitucím byly neevidované majetkové přesuny, a to nejen ze strany původních židovských vlastníků, ale také ze strany úřadů či obcí, které je bez právní evidence mohly přerozdělovat a rozkrádat. Tyto majetky pak bylo prakticky nemožné restituovat. Dále se jako problém ukázal tzv. zápas o konfiskáty, jednalo se o střední podniky, které mohly být buď přiděleny českým žadatelům či připojeny k znárodněným podnikům.

Zároveň byl v určitých případech postoj společnosti k restituci prostší, a to v těch, kdy byl původní židovský majitel osočen z kolaborace, což často spočívalo v nešťastném posuzování státní příslušnosti na základě sčítání lidu v roce 1930. Část poválečné společnosti je například ve článku Kurta Wehleho nespokojena s tím, že se Židé zapojují do obnovování společnosti jako politici, odboráři nebo myslitelé, i přesto, že samotný Košický program vlády proklamoval, že diskriminace z důvodů rasových nebude připuštěna. Zásadní problém poválečných právních úprav spatřuje v tom, že československý právní řád nezná „Žida“, připouští jen českou či slovenskou národnost. V případě, že se osoba židovského původu přihlásila v roce 1930 k národnosti německé, byla po válce přezkoumávána její loajalita k českému národu. Takto definovaný Němec, ovšem židovského původu, musí hájit svou státní spolehlivost na základě prokázání, že zůstal věrný ČSR, neprovinil se proti českému a slovenskému národu a aktivně se zúčastnil boje za osvobození republiky nebo trpěl perzekucí. Presumpce neviny zde uplatněna není, tudíž je každý takový Žid považován až do provedení dokázání za

¹²⁰ Stížnost RŽNO a ÚSŽNO československé vládě. *Věstník židovské obce náboženské v Praze*. 1947, IX(15), 213-214.

Němce a nemůže se zapojit do hospodářského života, nedostává zaopatřovací plat, státní penzi, nemůže získat byt. Wehle zmiňuje, že se objevilo několik případů, kdy tito Židé společně s viditelným označením „*Němec*“ nosili nadále žlutou Davidovu hvězdu na důkaz absurdnosti celé praxe. Samotné prokazování státní věrnosti pak naráží na nejednoznačnou definici pojmů. Některé úřady nepovažují za důkaz perzekuce nošení viditelného označení Davidovou hvězdou a s tím související omezování osobní svobody. Další úřady jsou ochotny chápat jako příslušnost k „vinnému“ německému národu fakt, že osoba navštěvovala německou školu nebo divadlo, u osob, které žily v Sudetech a jiné možnosti neměly je tato praxe obzvlášť absurdní. Další právní úprava mimo jiné ustanovuje, že Žid, který se přihlásil k německému národu, prokázal však, že byl postižen rasovou perzekucí a získal tak československé občanství, přesto ztrácí nárok na svůj zemědělský majetek, pokud se aktivně nezúčastnil bojů za osvobození republiky. Východisko Wehle spatřuje v aplikování pojmu „*Žid*“ do československého právního řádu, kdy by se tento pojem aplikoval ve stejné podobě, jak byl upraven v rámci Norimberských zákonů. Nikdo by tak nemohl rozhodovat, zda je osoba židovského původu hodna všech práv československého občana. Tato praxe je realizována samotnou Radou židovských náboženských obcí, kdy jednotlivé obce poskytují sociální pomoc nejen židovským věřícím, ale i osobám bez víry, ovšem nacisty za Židy označeným. Dalším legislativně problematickým momentem je přihlášení se v roce 1930 k židovské národnosti, tak jak to tehdejší právní řád umožňoval. Oficiální směrnice ministerstva vnitra jasně říkají, že taková osoba nemá být považována za Němce. Praxe některých národních výborů je ovšem jiná, takováto osoba může být nařčena, že je Němec třeba na základě německých obchodních knih. V takovém případě může nastat absurdní situace, kdy německý nežidovský antifašista má přednost před Židem židovské národnosti. Tyto osoby měly být dokonce nevpuštěny do voličských seznamů a jejich následné zařazení je výsledkem dodatečně formulované směrnice ministerstva vnitra.¹²¹ Z hlediska národní spolehlivosti tak bylo podrobeno nedůstojnému posuzování na 1 500 příslušníků židovské národnosti.¹²²

¹²¹ WEHLE, Kurt. První kroky do svobody. *Věstník židovské obce náboženské v Praze*. 1946, **VIII**(4-5), 30-33.

¹²² KREJČOVÁ, Helena. Čechy na úsvitu nové doby: český antisemitismus 1945-1948. In: *Antisemitismus v posttotalitní Evropě*. Nakladatelství Franze Kafky: Praha, 1993, s. 106.

Mezi Radou židovských náboženských obcí a vládou vznikl také spor, kvůli vzniku Likvidačního fondu měnového 2. července 1947. Fond spravoval konfiskované finanční částky a výnosy majetku v předválečném vlastnictví neobnovených židovských spolků. Majetek, který fond spravoval, mimo jiné terezínské nálezy, měly přijít dle vládního slibu do fondu na podporu rasově perzekuovaných osob, což se nestalo. Stížnost Rady židovských náboženských obcí a Ústředního svazu židovských náboženských obcí na Slovensku v srpnu 1947 tematizuje stoupající tendence neochoty nejen nižších správních orgánů jako doposud, ale i ministerstev, ústředních orgánů a vlády ke spravedlivému přístupu k Židům. Druhá československá vláda umožnila vznik úřadu referenta, jehož činností byl dohled nad spravedlivým a nekřivdícím přístupem k Židům v jednotlivých právních úpravách vládou přijímaných. Tento úřad byl na jaře 1947 zrušen a jeho zrušení je ilustrujícím příkladem dalších nepříznivých kroků vlády. RŽNO se především ale vymezuje proti návrhu zákona o Likvidačním fondu měnovém, ten zařazuje pod správu fondu i majetek, který nepodléhá konfiskaci, a který tak nebude vrácen oprávněným majitelům. Zařazení tohoto ustanovení do zákona zároveň neprošlo meziministerským připomínkovým řízením, což mohlo vést k nepřesnému pochopení ze strany ministrů této pasáže vložené na schůzi vlády. Jedná se o odúmrt' Židů, ale i majetek přeživších, který ve smíšených majetkových podstatách ztratil individuální charakter, stejně jako majetek veřejnoprávních židovských organizací a institucí. Toto jednání bylo v rozporu s vládními sliby, na jejichž základě byl předpoklad vytvoření fondu pro rehabilitaci perzekuovaných, který by takto zaniklý majetek kompenzoval.¹²³ Stát se tak obohatil na odúmrti tisíce umučených Židů, se stejným přístupem se obohatil na konfiskovaném majetku nepřátel, jehož charakter tak dal zcela nepřipustně naroveň.

Sporným bodem v restituční praxi byla také legální možnost vystěhování se do nově vzniklého státu Izrael, která trvala do roku 1950. Vycestovalo tak 19 000 Židů.¹²⁴ Československá vláda v roce 1949 zavedla princip prohlášení o zřeknutí se majetku ve

¹²³ Stížnost RŽNO a ÚŠŽNO československé vládě. *Věstník židovské obce náboženské v Praze*. 1947, IX(15), 213-214.

¹²⁴ KUKLÍK, Jan a kolektiv. *Jak odškodnit holocaust*. Praha: Karolinum, 2015. s. 189. Srovnej také: Archiv bezpečnostních složek ministerstva vnitra. č. fondu 425: Židovské organizace. 379-3. Žádosti o vystěhování čsl. židů do Israele v letech 1945-1949.

prospěch československého státu, čímž si nezapadla s nacistickou legislativní úpravou propadnutí majetku v případě vystěhovalectví židovských obyvatel.

Jedním z problematických momentů restitucí byl mimo jiné i fakt, že Rudá armáda, která uplatnila nárok na válečnou kořist, zabrala během osvobození část nepřátelského majetku, jehož podstatnou část tvořil i majetek židovský. Tento majetek se nikdy nepodařilo navrátit.¹²⁵

Vyřízení žádostí ohledně restitucí bylo kritizováno jako zdlouhavé a vyžadující neustálé nové a nové dokazování těch samých skutečností úřadům, které si mezi sebou žádost předávají. Žádosti o zachování občanství Židů německé nebo maďarské národnosti, ačkoliv upravené výnosem ministerstva vnitra z 13. 9. 1946 za účelem jejich vyřízení v co nejkratší době, byly také vyřizovány zdlouhavě a na jaře roku 1947 jich bylo jen mizivé množství vyřízeno kladně.¹²⁶

Rada židovských náboženských obcí v Čechách a na Moravě spolu s Ústředním svazem židovských náboženských obcí na Slovensku podaly také protest všem vládním a parlamentním činitelům a politickým stranám národní fronty Čechů a Slováků proti návrhu na novelizaci restitučního zákona podanou Osídlovacím úřadem a Fondem národní obnovy. V podobě, v jaké byl návrh podán, se jednalo o úplné zvrácení restitučních zásad již vládou přijatých. Samotné podání návrhu připomínalo způsob úpravy zákona o Likvidačním fondu měnovém, proti kterému rada a svaz také důsledně protestovaly. Tento protest s výzvou k neprojednávání daného zákona zveřejněný 20. února 1948¹²⁷ byl posledním reálným odporem, který si tyto instituce mohly dovolit na několik následujících dekád.

Přes všechny potíže byly restituce týkající se drobného a středního majetku v letech 1945 až 1948 relativně dobře realizovány. Důvodem byla realizace této agendy v režii

¹²⁵ MILOTOVÁ, Jaroslava. Formy expropriace Židů v letech okupace a další osudy židovského majetku. In: *Fenomén holocaust =: The holocaust phenomenon. Sborník mezinárodní vědecké konference. Praha - Terezín 6. - 8. října 1999*. Praha: Kancelář prezidenta republiky, Památník Terezín, 2000, s. 80-83.

¹²⁶ Soustavný přehled předpisů jednajících o osobách persekovaných z rasových důvodů. *Věstník židovské obce náboženské v Praze*. 1947, IX(10), str. 141.

¹²⁷ Útok na restituční zákon. *Věstník židovské obce náboženské v Praze*. 1948, X(8), str. 92.

nižších orgánů veřejné správy, která nebyla koordinována shora. Přesto většina soudních projednávání restitucí nebyla do roku 1948 vyřešena. Z 16 000 žádostí o restituci nemovitého majetku fyzických osob bylo kladně vyřízeno pouze 3 000. Podstatná část restituovaného majetku pak byla komunisty opět vyvlastněna. Plné náhrady se pak dostávalo často Židům disponujícím cizím státním občanstvím země, se kterou mělo Československo uzavřenou dohodu, např. Velká Británie dohodu z roku 1949.¹²⁸

Samostatnou kapitolou jsou nedořešené restituce po roce 1948. Příslušná ministerstva rozhodla o restituovaných předmětech bez transportního čísla v Národní správě majetkových podstat, a to tak, že se prodají v aukci. Po zániku této instituce v roce 1950 pak celý majetek přešel do vlastnictví státu reprezentovaného Fondem národní obnovy. Nejhodnotnější věci byly na základě rozhodnutí Národní kulturní komise prohlášeny státním kulturním majetkem a umístěny v galeriích a muzeích. V roce 1949 byl zřízen Státní úřad pro věci církevní zákonem č. 217/1949 Sb. V rámci vládního nařízení č. 223/1949 Sb. byl ustanoven státní dohled nad majetkovými, ale i zaměstnaneckými a hospodářskými záležitostmi církví. Díky tomuto kroku byl nakonec obcím skutečně přiznán určitý nemovitý majetek.¹²⁹

¹²⁸ KUKLÍK, Jan a kolektiv. *Jak odškodnit holocaust*. Praha: Karolinum, 2015. s. 185-190.

¹²⁹ Tamtéž.s.191-194.

Závěr

Židovská komunita v Praze prošla od své právní a společenské emancipace na konci 18. a v průběhu 19. století řadou proměn. Do 20. století vstupovala jako plně emancipovaná a sebevědomá. Její výjimečnost na tomto evropském poli byla popsána na základě rozsáhlé literatury k tématu. Bylo tak tematizováno absentování ghetta či existence typické židovské čtvrti v Praze v tomto období - bohatí Židé žili v nově vznikajících pražských městských částech a stali se společně s Němci jejich exkluzivními obyvateli. Dále byla tematizována absence aškenázských Židů v Praze, jejichž explicitně vyjadřované náboženské postoje by v Praze mezi zcela asimilovanými Židy neobstály. Tomu však přispěl i nanejvýše zdrženlivý postoj prvorepublikových úřadů k židovským uprchlíkům právě z východní Evropy. Dalším tématem podporujícím specifickou pražských Židů byly poměry na obou pražských univerzitách. Vysoké počty židovských studentů německé univerzity, ale i zvolení židovského rektora, ilustrují jejich zásadní a nepřehlédnutelnou roli v této instituci. Další výjimečností komunity, která ale zároveň vedla k celé řadě problémů, je její spojení s německou menšinou. Téměř polovina Němců žijících v Praze byli Židé, kteří se k německé národnosti přikláněli nejen kvůli jejím liberálním postojům, bohatší z nich také reflektovali vyšší sociální statut právě německé části obyvatelstva. Sociální statut zároveň ovlivňoval přimknutí chudších Židů k české společnosti. Židé, kteří tak skutečně částečně reprezentovali německou část obyvatel Prahy, nesli důsledky tohoto organického spojení až do poválečného období. Protiněmecké nepokoje se ale již na konci 19. století proměňovaly v nepokoje protižidovské a objevovala se tak neschopnost části obyvatel rozlišit mezi „německý“ a „židovský“. Specifické a unikátní postavení židovského obyvatelstva symbolicky završuje poslední demokratické období, kdy prvorepublikové právo umožňovalo volbu židovské národnosti, která tak stála po boku národnosti české a německé. Snad až symbolickým kontrastem k tomuto období se jeví vyhrčená antisemitská činnost Beranovy vlády za druhé republiky. Byly přijímány zákony a nařízení, která Židy měla omezovat a postupně je odstranit z výkonu jejich zaměstnání, stejně tak jako z celého společenského života. Co začalo za druhé

republiky, bylo dokončeno v rámci právních nařízení protektorátní vlády. Židé byli systematicky zbavováni nejen svých občanských a lidských práv, systematicky a dle řady právních úprav jim byl zabavován i majetek. Rozsáhlá arizace židovského majetku měla svůj vrchol již v letech 1941 a 1942, Židé byli svého majetku dále zbavováni a často těsně před transportem jeho poslední části ukryli v dobré víře u svých sousedů. Židovské majetky tak měli v rukou nejen spolehliví arizátoři, ale také židovské muzeum v Praze, kde se shromažďovaly cenné artefakty ze zanikajících židovských obcí a pozvolna zde vznikalo muzeum zaniklé rasy, dále jednotlivci více či méně vybraní původním židovským majitelem, ale i obce, organizace a další. Židovský majetek se tak zcela ve společnosti rozptýlil a společnost jako by od první chvíle předpokládala, že nikdy nebude muset být navrácen. Konec druhé světové války s sebou přinesl naději, zubožení navrátilší se Židé z koncentračních táborů a z pochodů smrti ale často našli své domovy obývané a věci, tak dobře uschované u sousedů, kteří si jen těžko vybavovali, že je mají jen v úschově. Československá vláda ovšem slibovala zavedení právních pořádků, odstranění jakékoliv diskriminace a narovnání válečných křivd. Vyhnání a transfer německého obyvatelstva byl v této době symbolickým prvním krokem a potvrzením československé státnosti. Československo se stalo státem jednoho národa, příslušnost k židovské národnosti tak zůstala prvorepublikovou výjimkou. Stát chtěl být mostem mezi východem a západem, již od počátku ovšem stál čelem právě k východu. Poválečné přesuny obyvatelstva po celé Evropě se projeví i v Československu, počet Židů se tak po válce na krátkou dobu značně navýšil, země byla použita jako tranzitní, často při cestě do právě vzniklého Izraele. Československá vláda se ihned pustila do právních úprav poválečných poměrů. Dekrety prezidenta republiky, ale i další zákony a právní předpisy narovnávaly válečné křivdy, rušily protektorátní právní předpisy, za neplatné prohlašovaly majetkové převody realizované pod tlakem národní, rasové perzekuce. Byla přijata rozsáhlá legislativa, která měla umožnit také restituci zabavených majetků. Samotnou podobu a rozsah restitucí, stejně jako jinde v Evropě, určovalo postavení židovského obyvatelstva před válkou, stejně tak bylo zásadní, jakým způsobem byl majetek zabavován a kým byl spravován. Část židovského majetku byla již od počátku vyřazena z možnosti restituce, jednalo se o majetky zabavené Rudou armádou a chápané jako válečná kořist. Zásadní roli v tomto

období sehrály židovské instituce, které si zachovaly kontinuitu i během válečného období a byly tak schopny jednat již od prvních chvil po osvobození republiky. Židovské muzeum tak mohlo ihned pomoci se zásobením části obnovených židovských obcí liturgickými předměty, ale svůj původní majetek si zde mohly vyzvednout i soukromé osoby. To vše díky obdivuhodné archivní práci všech zaměstnanců, kteří nepřestali doufat, že vše, co evidují, budou jednou také navracet. Roli bezesporu klíčovou sehrála pražská židovská náboženská obec, která po válce navázala na legislativu, kterou jí byla v roce 1940 přidělena jurisdikce nad všemi židovskými obcemi v protektorátu. V čele s Arnoštem Frischerem tak byla okamžitě zahájena péče o přeživší, o uprchlíky, bylo obnoveno vydávání Věstníku obce, na jehož stránkách bylo poskytováno právní poradenství, vycházely zde seznamy přeživších a v neposlední řadě se Věstník stal klíčovou platformou pro tematizování židovských názorů a postojů k právním předpisům a k jednání vlády a dalších úřadů. Právě na stránkách Věstníku Rady židovských náboženských obcí se tak již od první chvíle tematizovaly problémy spojené s restituční praxí a samotnou podobou a zněním konkrétních právních úprav. Objevilo se hned několik zásadních problémů, které znemožňovaly řádné provedení restituce. Jako klíčový problém vyvstala otázka navrácení majetku osobám židovského původu, které se v posledním sčítání lidu v roce 1930 přihlásily k německé národnosti. Úřady tak posuzovaly loajálnost a korektnost chování osob, které byly týrány Němci v koncentračních táborech, nyní po nich byly vyžadovány důkazy, aby s nimi nebylo zacházeno jako s jejich vězniteli. První kritika této praxe se obešla bez zbytečné hysterie, sám Arnošt Frischer situaci viděl ne antisemitsky, pouze jako neinformovanost, lenivost a z části i chamtivost. Dalším klíčovým problémem byly situace, kdy bylo nabytí židovského majetku posuzováno jako nabytí v dobré víře, která danou osobu zprošťovala povinnosti takový majetek navrátit. Jako problematické se ukázaly i již zmiňované neevidované majetkové přesuny, identifikace majetku, samotné prokázání vlastnických práv nebo příbuzenských vztahů k původnímu vlastníkov. Problematické byly také majetky neobnovených židovských obcí, zrušených spolků, nadací a fondů. Spory na stránkách Věstníku ale vygradovaly až v souvislosti s Likvidačním fondem měnovým, z něhož mělo být financováno přislíbené odškodnění přeživších. Symbolickou tečkou za snahami o spravedlivé právní jednání byl protest proti novelizaci restitučního

zákona, jehož schválení i samotná podoba byly výsměchem demokratických postupů i všemu, čemu se československá vláda vůči přeživším zavázala. Následovaly události února 1948, čímž byla spravedlnost odsunuta na druhou kolej. O rok později přijetím zákona o zřeknutí se majetku ve prospěch státu v případě emigrace navázala komunistická vláda zcela organicky na nacistické principy chápání nakládání s židovským majetkem. Stejně tak se jeví další vyvlastňování majetku, i toho, který byl jen před několika lety či měsíci restituován původním majitelům. Přesto je nutno neopomenout, že drobný a střední majetek, který byl restituován nižšími orgány, se přesto z velké části dostal do rukou svých původních majitelů nebo jejich příbuzných.

Československá společnost byla v poválečném období nepochybně traumatizována. Bezprostřední zážitky války se dotýkaly téměř všech obyvatel protektorátu a nacistická ideologie počítající s likvidací nebo perzekucí všech neárijských národů zanechala v každém jednotlivci strach. Hrůzy, kterých se nacisté dopustili na židovské komunitě, byly svou krutostí daleko za hranicí představitosti a i pouhá debata o nich mohla být pro někoho, kdo žil několik let v strachu o sebe a o svou rodinu, nepříjemná a neúnosná. Svou nezastupitelnou roli zde jistě sehrálo špatné svědomí, které mohli vůči zuboženým sousedům pociťovat. Nakládání s židovským majetkem, posuzování loajálnosti, marginalizace utrpení v některých médiích, popírání rozsahu nacistických zločinů, ale i výroky o tom, že si Židé válku zasloužili, případně zavinili sami, a jim podobné se dají vysvětlit vzestupem krizového antisemitismu. Společnosti se v krizi, v době nejistoty a obav, mohou uchýlit právě k antisemitismu, který využívá starých stereotypů. Poválečná společnost měla, a dodnes má, tendenci věřit teoriím spiknutí, stereotypním představám bohatého vykořisťujícího Žida a v době vyhrocené nenávisti vůči Němcům a v situaci, kdy stát začíná být chápán jako místo, které je obýváno jedním československým národem, lze snadno oživit ne tak staré rovnítko mezi *Žid – Němec*. Na poválečnou situaci se ale lze podívat také z ekonomického hlediska, které nelze opomínat. Původně židovské majetky, které byly na konci války již zpravidla několik let užívány novými majiteli, měly být náhle navraceny. V době, kdy měla celá společnost k blahobytu daleko, bylo snadné myslet jen na sebe a svou rodinu a té cizí odepřít i to, co jí dle práva náleží. Situaci tak chápali i čelní představitelé židovské obce,

kteří ji reflektovali na stránkách Věstníku RŽNO. Již od počátku však přicházeli s kritikou posuzování a přezkoumávání loajálnosti v případě Židů, kteří se v roce 1930 přihlásili k německé národnosti. Bylo tak posuzováno třeba i to, jaké školy tito Židé navštěvovali, do jakých divadel chodili, a to i v případech, kdy neměli možnost navštěvovat takové instituce české. Jak ale bylo výše dokázáno, Židé, minimálně na stránkách Věstníku, chápali tento postoj z ekonomického hlediska, tedy z čisté touhy o obohacení se. Do nově přijímané legislativy byla ale ze strany židovské komunity vkládána značná důvěra a naděje, její mluvčí na stránkách Věstníku dbali na to, aby po každé kritice jednotlivých právních úprav a předpisů, zopakovali, že jsou vděční za všechny snahy, které mají vést k napravení válečných útrap a rehabilitaci Židů. Situace na poli restitucí se vyostřila v roce 1947 po přijetí Zákona o likvidačním fondu měnovém, jehož realizací se československý stát obohacoval na odúmrti židovského obyvatelstva. Vyhrocená kritika s sebou přinesla všeobecnou kritiku restituční praxe, která začínala být s delším odstupem od konce války stále méně akceptovatelná. Zdlouhavá dokazování o neprovinění se vůči státu, ale i další kroky, které mohly být v jednotlivých případech chápány jako selhání jednotlivce, začaly být vnímány jako systematická snaha o omezení restitucí a snaha o obohacení státu. Poslední kapka v podobě novelizace restitučního zákona v únoru 1948 byla již pouze potvrzením tendencí, kterých se židovská komunita obávala. Na stránky Věstníku se ovšem dostaly i reflexe jednání, které nemohlo být nahlíženo jinak než jako antisemitské. Především jde o reflexi výroků objevujících se v dobovém tisku, kdy byli Židé mimo jiné nabádáni, aby se polepšili, nepodněcovali nenávist svým typickým chováním, nevybírali si sporná zaměstnání, typu advokát nebo lékař, a aby se zbytečně hlasitě nedožadovali svých práv. Tyto výroky se objevovaly například v souvislosti s vyhrocením restituční praxe například v Topolčanech na Slovensku. Objevovala se ale i další antisemitská prohlášení, a to i ze strany politiků, založená na chabých znalostech historie, průmyslu, obchodu a dalších, často záměrně zkreslená. Jednalo se i o výroky týkající se účasti Židů v Československých armádách, jejichž samotná účast, ale i motivace a dokonce počty mrtvých byly marginalizovány. Celospolečenské klima může být také ilustrováno i vlnou vandalismu v podobě ničení židovských hřbitovů v řadě měst a obcí.

Události, zákony a další praxe, tak jak jsou interpretovány členy židovské komunity na stránkách Věstníku RŽNO, dokazují složitost situace, do které se Židé po svém návratu z exilu či z koncentračních táborů dostávali. Často nepříznivý přístup úřadů spolu s téměř samozřejmou absencí solidarity a úcty k lidem, kteří prožili ty nejstrašnější události a ztratili při nich své blízké, je tematizován v každém výtisku ze zkoumaných let 1945 až 1948. Zaměření této práce na exaktní praxi legislativy zabavování majetku a následné restituce tohoto židovského majetku umožňuje ovšem toto období nahlížet „bez emocí“. Legislativní úpravy arizace a další zákony omezující majetková práva Židů, přijímána vládou druhé republiky a protektorátním vedením, vedou i přes svou složitost a případnou nejednoznačnou roli jednotlivých úřadů, společně s překrýváním kompetencí, k jasně definovanému a nespornému cíli – vyřadit osoby židovského původu nejen ze společenského a občanského života, ale také postupně omezit veškerá jejich majetková práva a tento majetek co nejsystematičtěji použít na vlastní obohacení a realizaci svých cílů. Legislativa, která měla tyto činy napravit a odčinit válečné hrůzy, přichází již na konci války, vznikající stát se mimo jiné deklaruje hodnotami, které jsou v rozporu s jakoukoliv podobou rasové perzekuce. Samotná legislativní praxe tento přístup kopírovala a ve své primární podobě vše deklarované skutečně umožňovala. Již v samém počátku však bylo upozorňováno na možná úskalí některých podob těchto právních úprav, které se následně skutečně projevily. Tyto problémy byly spojeny s praxí provádění jednotlivých restitucí a souvisely často s posuzováním náležitosti vztahu restituenta nebo žadatele o občanství k českému národu a jeho deklarovaným hodnotám. Tématem se tak opět stala povaha vztahu Židů k německé národnosti reprezentovaná jejich přihlášením se k německé národnosti ve sčítání lidu v roce 1930. Další problémy restituční praxe souvisely s navracením hodnotnějších majetků, typicky továren, kdy se v rámci ožívání starých předsudků o bohatém Židovi, společnost dané obce či města vzepřela proti kumulaci majetku v jeho rukou. S navracením něčeho, u čeho už se předpokládalo, že novým majitelům zůstane, souvisí celá řada restitučních problémů. V jednotlivých případech se ovšem jednalo o situace, které byly nepostihnutelné jak legislativou zabírání, tak následné restituce, šlo zpravidla o neevidované majetkové přesuny. Jiný případ byly majetkové přesuny realizované tzv. v dobré víře, v jejichž případě majetek novému majiteli skutečně mohl zůstat. To,

že noví majitelé nevěděli, že se jim v rukou ocitl původně židovský majetek tak podléhalo zkoumání, ve kterém se často přihlíželo k stereotypům a náladám, které chápaly jako důležitější prospěch český, nikoliv židovský, případně z jejich pohledu německý.

Léta 1945 až 1948 byla pro židovskou komunitu v Praze, ale i v celém Československu, obdobím částečných vítězství. Tato vítězství je sice držela při životě, ale tento život nebyl zdaleka bezstarostný a odehrával se v jasných mantinelech pojmu *Žid, židovský*. V prvních poválečných týdnech a měsících tak většině navrátilců začal boj nejen o svůj *židovský* majetek, ale také o svou osobu a s ní spojenou důstojnou existenci, ve snaze dokázat, že jsou více loajální Češi než Němci nebo Židé. Restituční legislativa umožnila mnohé, množství primárně drobnějšího majetku se žadatelům skutečně navrátilo a většina se i na základě vládou přislíbené péče o všechny své obyvatele bez rozdílu rasy plně zapojila do života a společnosti. Excesy, které toto období provázely, bylo možné interpretovat antisemitsky s obavou, že tato tendence je veřejnými orgány podporována. Židé si přesto tyto události jako antisemitismus nevykládali, možná právě proto, že si je tak vykládat nechtěli. Ze současného hlediska, které umožňuje poválečné události nahlížet v jejich komplexnosti, lze jasně říci, že období let 1945-1948 bylo pro židovskou komunitu v Praze, ale i v celém Československu, obdobím vypjatého krizového antisemitismu v kombinaci s typicky českým antisemitismem založeným na rovnítku mezi pojmy *Žid* a *Němec*. Tyto společenské nálady pak zcela konkrétně ovlivňovaly podobu a rozsah restitučních vyrovnávání.

Literatura

Akce Nisko v historii "konečného řešení židovské otázky" k 55. výročí první hromadné deportace evropských Židů. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 1995, ISBN 80-7042-422-2.

ALTE, Rudiger. *Die Aussenpolitik der Tschechoslowakei und die Entwicklung der internationalen Beziehungen 1946–1947.* Munchen, R. Oldenbourg 2003.

BENEŠ, Zdeněk, KURAL, Václav. *Rozumět dějinám. Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948.* Praha 2002.

BRENNER, Christiane. *Mezi Východem a Západem: české politické diskurzy 1945-1948.* Přeložil Blanka PSCHIDTOVÁ. Praha: Argo, 2015. Historické myšlení. ISBN 978-80-257-1399-0.

BROD, Toman, KÁRNÝ, Miroslav, KÁRNÁ, Margita, *Terezínský rodinný tábor v Osvětimi-Birkenau.* Sborník z mezinárodní konference, Praha 1994.

COHEN, Gary B. *Němci v Praze 1861-1914.* Praha: Karolinum, 2000. ISBN 80-246-0019-6.

ČAPKOVÁ, Kateřina a Michal FRANKL. *Nejisté útočiště: Československo a uprchlíci před nacismem 1933-1938.* Praha: Paseka, 2008. ISBN 978-80-7185-840-9.

ČAPKOVÁ, Kateřina. *Češi, Židé, Němci?: národní identita Židů v Čechách 1918 až 1938.* Praha - Litomyšl: Paseka, 2013. ISBN 978-80-7432-294-5.

Československo a Marshallův plán : sborník dokumentů (1992). K vydání připravili Rudolf Jičín, Karel Kaplan, Karel Krátký, Jaroslav Šilar. Praha, Ústav pro soudobé dějiny ČSAV. 131 s.

FRANKL, Michal. *"Emancipace od židů": Český antisemitismus na konci 19. století.* Praha: Paseka, 2007. ISBN 978-80-7185-882-9.

HAVRÁNEK, Jan, Milan MYŠKA a Jiří PACLÍK. *Úvod do studia dějepisu.* 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1967.

HEITLINGEROVÁ, Alena. *Ve stínu holocaustu a komunismu: Čeští a slovenští židé po roce 1945.* Praha: G plus G, 2007. ISBN 978-80-86103-97.

- HROCH, Miroslav. *Úvod do studia dějepisu*. 1. vyd. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1985.
- JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ. *"Arizace" a arizátoři: drobný a střední židovský majetek v úvěrech Kreditanstalt der Deutschen (1939-45)*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-1000-0.
- JECH, Karel a Karel KAPLAN. *Dekrety prezidenta Republiky 1940-1945: dokumenty*. Brno: Doplněk, 1995. ISBN 80-85270-41-2.
- KAISEROVÁ, Kristina a Jiří RAK. *Nacionalizace společnosti v Čechách 1838-1914*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně, 2008. ISBN 978-80-7414-053-2.
- KÁRNÝ, Miroslav. *Terezínská pamětní kniha. Židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy, 1941-1945*. Praha: Nadace Terezínská iniciativa - Melantrich, 1995.
- KRÁLOVÁ, Kateřina a Hana KUBÁTOVÁ, ed. *Návraty: poválečná rekonstrukce židovských komunit v zemích středovýchodní, jihovýchodní a východní Evropy*. V Praze: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3271-1.
- KREJČOVÁ, Helena, Jana, SVOBODOVÁ, HYNDRÁKOVÁ, Anna. *Židé v protektorátu : hlášení Židovské náboženské obce v roce 1942 : dokumenty : Die Juden im Protektoraten Böhmen und Mähren*. Praha: Maxdorf, 1997. 491 s. ISBN 80-85800-82-9.
- KREJČOVÁ, Helena. *Čechy na úsvitu nové doby: český antisemitismus 1945-1948*. In: *Antisemitismus v posttotalitní Evropě*. Nakladatelství Franze Kafky: Praha, 1993, s. 103-110. ISBN 80-901456-0-4.
- KREJČOVÁ, Helena. *Židovská očekávání a zklamání po roce 1945. Češi a Němci : Ztracené dějiny?*. Praha: Nadace Bernarda Bolzana, 1995.
- KREJČOVÁ, Helena: *Český a slovenský antisemitismus 1945-1948*. In: *Stránkami soudobých dějin. Sborník statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana* / Praha : ÚSD AV ČR, 1993 s. 158-172.
- KRYL, Miroslav. *Rasismus, antisemitismus, holocaust*. 1. vyd. Ústí nad Labem: Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, 256 s. ISBN 978-808-7317-143.
- KRYL, Miroslav. *Osud vězňů Terezínského ghetta v letech 1941-1944*. Brno: DOPLNĚK, 1999. ISBN 80-7239-042-2.

- KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2005. Dějiny Evropy (Argo).
- KŘEN, Jan. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780-1918*. Praha: Karolinum, 2013. ISBN 978-80-246-2177-7.
- KUKLÍK, Jan a kolektiv. *Jak odškodnit holocaust*. Praha: Karolinum, 2015. ISBN 978-80-246-2798-4.
- LÁNÍČEK, Jan. *Czechs, Slovaks and the Jews, 1938-48: beyond idealisation and condemnation*. New York: Palgrave Macmillan, 2013. ISBN 978-0-230-36874-3.
- LÜDICKE, Lars. *Constantin von Neurath: eine politische Biographie*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2014. ISBN 9783506778383.
- MALÍŘ, Jiří a Pavel MAREK. *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004*. Brno: Doplněk, 2005. ISBN 80-7239-179-8.
- MILOTOVÁ, Jaroslava. Formy expropriace Židů v letech okupace a další osudy židovského majetku. In: *Fenomén holocaust =: The holocaust phenomenon. Sborník mezinárodní vědecké konference. Praha - Terezín 6. - 8. října 1999*. Praha: Kancelář prezidenta republiky, Památník Terezín, 2000.
- NEPALOVÁ, Šárka. *Židovská menšina v Čechách a na Moravě v letech 1945 – 1948*. In: Kárný, Miroslav – Lorencová, Eva: *Terezínské studie a dokumenty*. Praha 1999, s. 314 – 337.
- PĚKNÝ, Tomáš. *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer, 2001. ISBN 80-85924-33-1.
- PEŠEK, Jiří, LOHMANN, Nina. Guido Goldschmiedt (1850–1915). Ein jüdischer Chemiker zwischen Wien und Prag, in: Friedrich Edelmayer – Margarete Grandner – Jiří Pešek – Oliver Rathkolb (edd.), *Über die österreichische Geschichte hinaus. Festschrift f. Gernot Heiss zum 70. Geburtstag*, Münster 2012, s. 79–110.
- PEŠEK, Jiří, TŮMA, Oldřich. Právní normy let 1938-1948, týkající se Němců v Československu a ostatní Evropě. In: *Soudobé dějiny*. 2006, roč. 13, č. 3-4. ISSN 1210-7050.
- PEŠEK, Jiří. "Motivem pro vyhnání byl Mnichov". Detlef Brandes, *Der Weg zur Vertreibung 1938-1945. Pläne und Entscheidungen zum 'Transfer' der Deutschen aus*

der Tschechoslowakei und aus Polen, Oldenbourg V. München 2001, in: *Soudobé Dějiny* VIII. / 4. 2001, s. 756-762.

PEŠEK, Jiří. Dirk Walter, Antisemitische Kriminalität und Gewalt. Judenfeindschaft in der Weimarer Republik,. In: *Český časopis historický*. 100. 2002, s. 179-180.

PEŠEK, Jiří. Židovští studenti pražských univerzit 1882-1939, in: *Jana Ratajová a kol., Pražský student. Univerzitní studenti v dějinách Prahy*, Univerzita Karlova v Praze - Ústav dějin Univerzity Karlovy, Praha 2008.

PEŠEK, Jiří: 20. století - doba nucených migrací, vyhnání a transferů. Pešek, Jiří. *Dějiny a současnost. Kulturně historická revue*. 24, č. 1, (2002,)s. 42-47.

SOUKUPOVÁ, Blanka a Miloš POJAR. *Židovská menšina v Československu v letech 1956-1968.: Od destalinizace k Pražskému jaru*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2010. ISBN 978-80-87366-09-7.

SOUKUPOVÁ, Blanka, Peter SALNER a Miroslava LUDVÍKOVÁ. *Židovská menšina v Československu po druhé světové válce.: Od osvobození k nové totalitě*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2008. ISBN 978-80-86889-90-0.

SVOBODOVÁ, Jana. *Zdroje a projevy antisemitismu v českých zemích 1948-1992: Studie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994. ISBN 80-85270-34-x.

ŠVORC, Peter. *Zakletá zem: Podkarpatská Rus 1918-1946*. Praha: Lidové noviny, 2007, ISBN 978-80-7106-754-2.

VESELSKÁ, Magda. *Archa paměti: cesta pražského židovského muzea pohnutým 20. stoletím*. Praha: Academia, 2012. ISBN 978-80-200-2200-4.

WEHLE, Kurt. *The Jews of Bohemia and Moravia 1945 – 1948*. In: Avigdor Dagan, *The Jews of Czechoslovakia*, New York – Philadelphia 1984.

WIEDEMANN, Andreas. *"Komm mit uns das Grenzland aufbauen!": Ansiedlung und neue Strukturen in den ehemaligen Sudetengebieten 1945-1952*. Essen: Klartext, 2007. Veröffentlichungen der Deutsch-Tschechischen und Deutsch-Slowakischen Historikerkommission. ISBN 978-3-89861-734-5.

WIESEMANN, Falk. Das Jüdische Zentralmuseum für Mähren-Schlesien in Nikolsburg, in: *Wiener Jahrbuch für jüdische Geschichte, Kultur und Museumswesen*, Band 1, Jüdische Kultur in Museen und Ausstellungen bis 1938, 1994/1995, Wien 1995, s. 107–131.

ZÍDEK, Petr, SIEBER, Karel. *Československo a Blízký východ v letech 1948-1989*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 2009. ISBN 978-80-86506-76-0.

Židé v Čechách: Sborník příspěvků ze semináře konaného 24. a 25. října 2006 v Liberci. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2007. ISBN 978-80-86889-58-0.

Prameny

Národní archiv - Úřad předsednictva vlády. ÚPV-B 1945-1949. č. fondu 315/1

Archiv bezpečnostních složek - Ministerstva vnitra. č. fondu 425. Židovské organizace.

Archiv Židovského muzea v Praze -

Věstník židovské obce náboženské v Praze. 1945, VII(1).

Věstník židovské obce náboženské v Praze. 1945, VII(3).

Věstník židovské obce náboženské v Praze. 1946, VIII(6).

Věstník židovské obce náboženské v Praze. 1946, VIII(8).

Věstník židovské obce náboženské v Praze. 1946, VIII(9).

Věstník židovské obce náboženské v Praze. 1946, VIII(15).

Věstník židovské obce náboženské v Praze. 1946, VIII(4-5).

Věstník židovské obce náboženské v Praze. 1947, IX(1).

Věstník židovské obce náboženské v Praze. 1947, IX(8).

Věstník židovské obce náboženské v Praze. 1947, IX(10).

Věstník židovské obce náboženské v Praze. 1947, IX(15).

Věstník židovské obce náboženské v Praze. 1947, IX(23).

Věstník židovské obce náboženské v Praze. 1948, X(7).

Věstník židovské obce náboženské v Praze. 1948, X(8).

Internetové zdroje:

Norimberské zákony 1935. *Holocaust.cz* [online]. [cit. 2016-11-23]. Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/dejiny/udalosti/norimberske-zakony-1935/>